

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Diplomová práce

2015

Bc. Kateřina Tvrdá

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

**Heinrich Eduard Herz (1785–1849):
Příběh židovského cukrovarníka**

Diplomová práce

Autor: Bc. Kateřina Tvrdá
Studijní program: N 7105 Historické vědy
Studijní obor: NARCHIVB
Vedoucí práce: PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Hradec Králové 2015

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Kateřina Tvrďá

Studium: F13128

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví

Název diplomové práce: Heinrich Eduard Herz: příběh židovského cukrovarníka

Název diplomové práce AJ: Heinrich Eduard Herz: A Story of a Jewish Sugar Maker

Anotace:

Stručný obsah: H. E. Herz, pražský obchodník a podnikatel byl jedním z prvních, kdo pochopili slibnou budoucnost cukrovarnictví. Na statku v Libněvsi, pronajatém od chlumeckých Kinských, započal s výrobou cukru již v roce 1835. Cukrovar zkrachoval během velké hospodářské krize a v roce 1933 byl zbourán. Metody zpracování: Syntéza, analýza, komparace.

Literatura nebo archivní fondy: Rodinný archiv Kinských, Chlumec nad Cidlinou, SOA Zámorsk; Dudek, F.: Počátky českého cukrovarnictví, Poděbrady 1973, Niedhammer, M.: Nur eine ?Geldemancipation?? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Grossbürgertums 1800-1868, Göttingen 2013.

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Oponent: Jaroslav Šůla

Datum zadání závěrečné práce: 13.3.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 26. června 2015.

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce PhDr. et Mgr. Jakubu Zouharovi, Ph.D. za vedené mépráce a cenné rady v průběhu jejího zpracování. Dále bych ráda poděkovala mnoha archivářům a knihovníkům v ČR, Rakousku a Německu za jejich ochotný přístup, cenné rady a za vyhledávání mnohdy těžko přístupných materiálů. Jmenovitě je mou milou povinností poděkovat dr. Berndu Gerhardu Ulbrichovi z Ústavu orientálních studií v Halle, dr. Martině Niedhammer z Collegia Carolina v Mnichově, Mgr. Janě Konvičné z Archivu hl. m. Prahy a Mgr. Michalu Severovi z SOA v Zámrsku.

V Hradci Králové, dne 26. června 2015.

Anotace

TVRDÁ Kateřina. *Heinrich Eduard Herz (1785–1849): příběh židovského cukrovarníka*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2015, 77s., Diplomová práce.

Tato diplomová práce je věnována životu a dílu židovskému podnikateli, velkoobchodníkovi a cukrovarníku Heinrichu Eduardu Herzovi (1785–1849). Vychází zejména ze studia archivních pramenů uložených v archivech v České republice a ve Vídni a je doplněna studiem příslušné literatury. Snaží se podchytit život i rodinné zázemí sledované osobnosti a především její podnikatelskou činnost v Praze i dnešním středočeském kraji. H. E. Herz a po jeho smrti i jeho žena se věnovali rozsáhlé charitativní činnosti, která je v práci rovněž nastíněna. Tato diplomová práce také stručně zachycuje osudy několika dalších židovských podnikatelů první poloviny 19. století působících v Čechách, kteří byli příbuzensky spojeni s rodinou H. E. Herze.

Klíčová slova: Heinrich Eduard Herz; židé; cukrovarnictví; Praha; 19. století.

Annotation

TVRDÁ, Kateřina. *Heinrich Eduard Herz (1785–1849): the Story of a Jewish Sugar Entrepreneur*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2015, 77pp., MA Thesis.

Heinrich Eduard Herz (1785–1849) was once recognized as one of the most successful Jewish merchants in Prague. Conclusions are made on the basis of research of archival sources in the Czech Republic and in Vienna, Austria, and of related literature. The thesis deals not only with a personal biography of Herz and details from his private life, but also with his professional career, his public activities and the philanthropic legacy of his whole family. Short summaries of blood-related merchant and 19th-century Prague noble families are also a part of this thesis.

Keywords: Heinrich Eduard Herz; the Jews; Sugar Industry; Prague; 19th Century

Obsah

Obsah.....	7
Úvod.....	8
1/ Postavení židovské minority v monarchii.....	13
2/ Židé v Praze	20
3/ Emancipační úsilí.....	23
4/ Nástin historie cukrovarnictví v Čechách do roku 1850.....	27
5/ H. E. Herz.....	33
5.1 Počátek života v monarchii, rodinné poměry a Simon von Lämel.....	33
5.2 Na vrcholu kariéry: cukrovary a rafinerie na Zbraslavi, v Praze a v Libněvsi	47
<i>Zbraslav</i>	47
<i>Praha</i>	48
<i>Libněves</i>	54
5.3 Herzův odkaz a charitativní činnost rodiny	63
Závěr.....	69
Seznam příloh.....	71
Použité prameny a literatura.....	72

Úvod

Osobnost, rodina a cukrovarnická činnost Heinricha Eduarda Herze (1785–1849) se od počátku jeví jako nesporně zajímavé a přínosné téma pro diplomovou práci. Jeden z jeho cukrovarů stával poblíž mého současného bydliště a po několika dotazech jsem zjistila, že jeho historie nebyla dosud zpracována. K tématu jsem měla od počátku osobní vztah, neboť i v mém dětství jsme bydleli vedle cukrovaru, a každoroční řepné kampaně nám tedy probíhaly takřka pod okny.

Časové vymezení práce je vcelku zřetelně dáno – první polovina 19. století. Toto období koresponduje nejen s pobytem a působením H. E. Herze na území Čech, ale i s obdobím založení a největšího rozmachu Libněveského cukrovaru, který patřil k jeho oblíbeným podnikům. Cukrovar zanikl až v průběhu hospodářské krize roku 1933, byl zbourán a jeho historie se tak uzavřela. Samy dějiny českých zemí v tzv. období předbřeznovém (německý jazyk používá výstižný termín *Vormärz*) jsou dosud jen málo zmapovanou periodou naší historie,¹ což rovněž přispělo k mému rozhodnutí zabývat se tímto tématem.

Nejen období první poloviny 19. století je ovšem nezmapované; dějiny podnikatelů jsou rovněž českým dějepiscectvím dosud jen málo zpracované, protože podnikatelé 18. a první poloviny 19. století náleželi většinou k německy hovořícím vyšším společenským vrstvám, často byli přímo příslušníky aristokracie nebo patřili k nižší šlechtě či patriciátu větších měst.² Jak v práci dokládám, podnikatelé se rekrutovali nezřídka z židovského obyvatelstva, rovněž německy hovořícího, což dlouho nezapadalo do konceptu českých dějin, který byl k nečesky hovořícím obyvatelům záměrně hluchý.³ Tato skutečnost

¹ Srov. Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české XI a, b (1792–1860)*, Praha-Litomyšl 2013, s. 9–14.

² Srov. Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, 2 díly, Ostrava 2003, 2008, s. 5–8.

³ Kromě výše uvedených titulů srov. Jakub ZOUHAR, *František Pubička S.I. (1722–1807): barokní historik ve století rozumu*, Praha 2014, s. 9–11.

měla nemalý vliv na mojí práci, protože nejen prameny, ale zejména literatura o rakouských, resp. českých židech a podnikatelích je převážně německy psaná. Na druhou stranu je literatura k vývoji cukrovarnictví v českých zemích relativně bohatá, většinou ovšem zaměřená na velké a dosud existující cukrovary; existují však i jednotlivé studie menších podniků. Počátky podnikání v tomto oboru jsou spíše jen naznačeny a vycházejí především z (zpočátku) nepravidelně vydávaných statistických přehledů (*Schematismů*). Jako vodítko pro základní orientaci v historickém a hospodářském vývoji z obecného hlediska mi výtečně pomohla kniha *Velké dějiny zemí Koruny české* (díl XI.a a XI.b; 2013) kolektivu autorů Univerzity Karlovy. Židovská otázka je v literatuře zastoupena rovněž relativně bohatě a pro vytyčené období dnes existuje několik pozoruhodných prací. Z poslední doby stojí za zmínku především dizertační práce Martiny Niedhammer „*Nur eine Geld-Emanzipation*“? *Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867* (2013) a práce Věry Leininger *Auszug aus dem Ghetto: Rechtsstellung und Emanzipationsbemühungen der Juden in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (2006). Až na výjimky se však naprostá většina literatury věnuje spíše otázkám židovské demografie a statistiky; hospodářské dějiny židů jsou zmiňovány vždy okrajově v rámci dějin rakouského, později československého průmyslu, a politické dějiny židovské menšiny chybí takřka úplně.⁴

Ohledně archivních pramenů je však situace ještě horší. S ohledem na poměrně nedávné období, na něž se práce zaměřuje, poskytují archivní fondy překvapivě kusé informace. V Národním archivu v Praze je to především rozsáhlý fond Českého gubernia, oddělení Commerciale, Publicum a Všeobecná registratura, nelze nezmínit soupisy židů ve fondu HBS a dále fond Velkostatku Zbraslav a fond Asekuračního spolku průmyslu cukrovarnického (jeho malá část zachycující ovšem období až po roce 1945 je uložena v archivu České pojišťovny, což jsem si ovšem ověřila až přímo na místě, neboť z pomůcek se to badatel nedozví).

⁴ Christoph STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden in der Epoche des modernen Nationalismus*, Bohemia 14, 1973, s. 179–221.

Oblastní archiv v Zámrsku přechovává fondy Velkostatku Chlumeč nad Cidlinou, Krajského soudu v Jičíně a Krajského úřadu Nový Bydžov (Jičín I.). Vzhledem k odlehlosti archivu a ne vždy zpracovaným fondům jsem při čerpání z jeho bohatství zavázána svému kolegovi Michalu Severovi.

Židovské muzeum v Praze má ve svých sbírkách fondy Simona a Leopolda Lāmelových, v nichž jsou uloženy doklady o povýšení obou jmenovaných do šlechtického stavu a také fond č. 178 obsahující 120 metrů archiválií Židovské náboženské obce Praha. Fond bohužel není dochovaný kompletně; to bylo zřejmě důvodem, proč jsem nebyla schopná v něm o H. E. Herzovi nalézt jakoukoli zmínku. V soupisu spisů z let 1680–1837⁵ se jeho jméno nevyskytuje, stejně jako v repertáři pro roky 1822–1825;⁶ kniha označená jako Index ke spisovně (1833–1846)⁷ je ve skutečnosti soupisem familiantů nebo knihou sňatků. Z nadací je jmenovaná Nadace Elisy Herz (1896–1917) se signaturami 172830 a 128396. Daňové knihy jsou k dispozici až od roku 1828, kdy byl již H. E. Herz zřejmě pokřtěn a abecední seznam poplatníků existuje samostatně pro rok 1801 a následně pro období 1840 až 1916.

V Archivu hlavního města Prahy je to především fond Hlavní spisovna Magistrátu hlavního města Prahy a fond Obchodní a směnečný soud, dále sčítací operáty, soupisy domů a jednotliviny ve sbírce listin. Bohužel nepřístupné jsou fondy Hlavní školy židovské v Praze V. – Josefově, fond Israelské náboženské obce Praha a fond *Ortsgerichte* (1784–1850), obsahující mimo jiné pozůstalosti a spory. Navíc, stejně jako v případě Židovského muzea, jsem neustále narážela na poznámku „Spis nedochován“. Jedná se o spisy se signaturami B 73/9/1 (1831), B 128/39 (1837), B 26/79 (1838), B 73/51/393 (1839), B 73/47/322 (1843), B 47/358 (1847) z oddělení Oeconomicum a spisy se signaturami D 1/48 (1837) a D 1/248 (1837) ze soupisu domů v jednotlivých městských částech.

⁵ Archiv Židovského muzea v Praze, fond Židovská náboženská obec Praha (1527–1939), inv. č. 241, sign. 128099.

⁶ Archiv Židovského muzea v Praze, fond ŽNO Praha, inv. č. 242, sign. 120188.

⁷ Archiv Židovského muzea v Praze, fond ŽNO Praha, inv. č. 243, sign. 120309.

V archivu Národního technického muzea v Praze se nachází fondy několika potenciálních dodavatelů cukrovarnického vybavení (Breitfeld et Evans, Ringhofferové nebo První českomoravská továrna na stroje). Bohužel, mnoho světla do tématu nepřinesou. Osoba H. E. Herze zde není zastoupena.

Rakouský národní archiv ve Vídni (*Österreichisches Staatsarchiv*), kde jsem mohla díky podpoře Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové bádát, má ve svých fondech výše zmíněná povýšení do šlechtického stavu (fond *Adelsakten*) a dále fond *Finanz- und Hofkammerarchiv*, oddělení *Kommerz, Akten*. Zde jsou uloženy Herzovy (a také Richterova a mnoha dalších) žádosti o finanční podporu při stavbě cukrovaru. Oldřich Říha bohužel ve své knize *Počátky českého cukrovarnictví* (1976) neuvádí přesnou signaturu, což zhoršuje orientaci ve fondu. Fond je totiž popsán časovým rozpětím let 1749–1813, ve skutečnosti ale zahrnuje i období pozdější. Jeden karton obsahující Herzovu žádost, který byl pro mne klíčový, byl pravděpodobně k fondu přimanipulován později s číslem 2301 a musela jsem jej pracně hledat. Pobyt ve Vídni jsem rovněž využila k práci v Rakouské národní knihovně (*Österreichische Nationalbibliothek*), kde se nachází mnoho literatury k dějinám židů v monarchii 19. století.

Na posledním místě, nikoli však jako nejméně významný pramen, uvádím kroniku obce Dobšice, do níž jsem směla nahlédnout. Uveřejnění těch nejzajímavějších pasáží z historie obce na oficiálních internetových stránkách obce je, myslím, výborný nápad. Stránky jsem si prohlížela spíše náhodou, ale zmínka o cukrovaru ve mně vzbudila zvědavost a následná rešerše literatury v podstatě odstartovala zrod této diplomové práce. Je škoda, že kronika začala vznikat až v roce, kdy cukrovar zanikl a mnohé skutečnosti se tak dozvídáme pouze zprostředkovaně, z vyprávění pamětníků. I tak je kronika zdrojem cenných informací, které se, právě pro svůj výhradně místní význam, v archivních pramenech nalézt nedají.

Nakonec je třeba poněkud vysvětlit a objasnit otázku použité terminologie.

1)

Psaní velkých nebo malých počátečních písmen ve slově žid/Žid. I když pravidla českého pravopisu jsou v tomto směru jasně daná, názory na použití velkého či malého písmene se liší. Mluvíme-li o příslušníku náboženství, pak – stejně jako „křesťan“, „muslim“ – ve slově „žid“ budeme psát písmeno malé. Velké počáteční písmeno je používáno v případě příslušníka národa („Čech“, „Němec“). Za monarchie i za první republiky se židé nevyčleňovali na základě etnicity, ale pouze na základě příslušnosti k náboženství. Imperativ rasové odlišnosti zavedl v Evropě až nacistický režim. Po druhé světové válce, kdy vznikl samostatný stát Izrael, se situace změnila a dnes lze psát „žid“ (jako vyznavač náboženství) i „Žid“ (jako příslušník národa). Vzhledem k faktu, že se tato práce vztahuje k období 19. století, kdy o samostatném Izraeli zatím nebylo ani zmínky a navíc se v tomto období židé hlásili buď k národnosti české, nebo německé, případně rakouské, rozhodla jsem se používat malé počáteční písmeno („žid“).

2)

Používání termínů „židovský“ (*jüdisch*) a „izraelitský“ (*israelitisch*). Oba termíny se hojně vyskytují především v modernější německojazyčné literatuře, v pramenech nicméně převládá pojem „židovský“. Výraz „izraelitský“ se objevuje takřka výhradně v souvislosti s charitou, a sice charitou organizovanou samotnou židovskou komunitou. Já však cíleně užívám v práci oba termíny synonymně.

1/ Postavení židovské minority v monarchii

Život židů byl vždy silně závislý na vůli panovníka a na aktuální politické a ekonomické situaci země. Značná uzavřenost komunity, způsobená jak zákonnými nařízeními, tak samotným náboženstvím, často vyvolávala vlny xenofobní nevraživosti. Na úsvitu 18. století se vlivem osvícenectví začínal měnit i pohled na židovskou menšinu. I nadále byli židé přijímáni spíše s nedůvěrou, především díky své vnější odlišnosti a rituálům, jež se některým mohly zdát podivné; začínají se ale objevovat i pohledy odlišné, pohledy zobrazující židy jako normální lidské bytosti schopné velkých myšlenek.⁸ Rodinný a ekonomický život židů byl nadále ovlivněn především nařízeními upravujícími počet židovských obyvatel na území monarchie, zákazem jejich volného pohybu a pobytu bez platného pasu, předpisy upravujícími povolené způsoby obživy a v neposlední řadě také předpisy daňovými.⁹ Pro období popisované v této práci jsou relevantní především nařízení z přelomu 17. a 18. století; tyto však navazují na dřívější zákony a rozhodnutí, z nichž asi nejzávažnější je vypovězení všech židů z českých zemí z 18. prosince 1744. Podle něj měli pražští židé odejít ihned, venkovští dostali šestitýdenní lhůtu na vypořádání svých záležitostí před odchodem. Židé se směli usadit nejméně dvě hodiny cesty od města a bylo jim povoleno vracet se pouze přes den k vyřizování záležitostí obchodu. Zásah měl tak závažné dopady na hospodářský a finanční život tehdejších pražských měst, že nakonec k faktickému vypovězení nedošlo. I přes zastání českých stavů z nich po tomto nařízení odešlo 4975 židů,¹⁰ zbylí si pak museli opakovaně vyžádat povolení k pobytu vždy na deset let a v prvních pěti letech platit vysokou toleranční daň. Po roce 1748 povolila panovnice (přimlouval se dokonce sám papež Benedikt XIV.)

⁸ Michael A. MEYER, *Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749–1824*, Wayne University Press 1972.

⁹ Ivana EBELOVÁ et al., *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska 5, Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*, Praha 2007.

¹⁰ I. EBELOVÁ, *Etnografický atlas*, s. 13.

návrat židů do pražských měst, ale její negativní postoj k této minoritě se příliš nezměnil. Obrat k lepšímu nastal až s příchodem Josefa II. na říšský trůn. Předzvěstí změn se stalo zrušení nevolnictví a vydání tolerančního patentu. Jen o den dříve, 12. října 1781, byla zrušena povinnost nosit zvláštní označení a povinnost platit daň z hlavy. Toto osvobození bylo vykoupeno zákazem užívání jidiš a zařazením židovských mužů na seznam občanů, které lze povolát do vojenské služby.¹¹ Toleranční patent¹² sice přímo židovskou víru nejmenoval, ale přesto vyslal jasný signál o novém směru vývoje postavení náboženských menšin, a tím i Židů. O šestnáct let později, 3. srpna 1797, císař shrnul nařízení vydaná ve snaze o snazší asimilaci židovské menšiny v systemálním patentu (tzv. *Das Judenpatent von 1797*). Ten se dělil do sedmi kapitol: 1. Náboženství, 2. Výuka, 3. Obecní statuta, 4. Stav obyvatelstva, 5. Způsob obživy, 6. Politické a soudní úřady, 7. Povinnosti vůči státu.¹³ Vedením matrik byli pověřeni židovští učitelé a v místech, kde nebyly školy, osoby určené vrchností, které byly zavázány přísahou. Katolickým duchovním byl svěřen dohled nad židovskými matrikáři a vedení duplicitní řady matrik narozených, oddaných a zemřelých (tak zvaných kontrolních matrik).¹⁴ V rámci dalších reforem bylo židům umožněno zřizovat školy, které podléhaly státnímu doзору. Mohli také studovat na univerzitě (nesměli však získat titul doktora kanonického práva) a i jim byla postupně vnucována němčina jako úřední jazyk. Podle zákona z roku 1788 museli také všichni židé přijmout stálá příjmení a osobní a rodná jména. Vznik tohoto zákona podpořily dva klíčové zájmy: bezpečná evidence a tím i lepší ovládnutí židů v zemi usedlých a snaha o formální přiblížení ostatnímu obyvatelstvu v zemi. To, co dnes nazýváme křestním jménem, dostával chlapec od otce při obřízce. Druhým jménem pak bylo obvykle jméno otce, děda, nebo jiného významného člena rodiny (např. Löbl Moyses = Löbl syn Mojžíšův). Jiní Židé si svá příjmení tvořili z názvu svých povolání (Goldschmied), místa

¹¹ Derek WILSON, *Rothschildové. Příběh bohatství a moci*, Praha 1993, s. 19.

¹² Srov. Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 2013.

¹³ Samuel STEINHERZ, *Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik*, Praha 1933, s. 199–222.

¹⁴ Národní archiv. <i>Národní archiv</i> [online]. 2004 [cit. 2014-01-14]. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/C-fondy/zm.aspx>.

původu (Bunzl) nebo domovní značky na svém domě (Traube).¹⁵ Ani nový občanský zákoník z roku 1812, označovaný jako dílo veskrze osvícensko-liberální, postavení židů (stejně jako žen nebo cizinců) neřešil.¹⁶ Familiantský zákon z roku 1726 byl zrušen až v roce 1848. V roce 1714 byla zřízena tzv. židovská komise (*Commissio in rebus Judaeorum*) při českém místodržitelství a české komoře. Ta kontrolovala dodržování familiantského zákona, udílení inkolátu, daňové záležitosti, ale především se snažila zredukovat počty židů v českých zemích. Kompetence židovské komise se postupně vymezila především na evidenci familiantů, povolování sňatků a udělování inkolátu. Její agendu převzalo v roce 1781 české gubernium.¹⁷ První sčítání venkovských židů proběhlo v roce 1723/1724, soupis pražských Židů byl pořízen už v roce 1714.

Postupné zlepšování situace židovského obyvatelstva monarchie se odrazilo ve výrazném zapojení židů do rozvíjejícího se průmyslu a obchodu. McCagg rozvíjí zajímavou teorii, podle níž je rozvoj průmyslu spjatý na určitém území s poměrně malými počty urozených osob. Díky nižším počtům nemají urození tak silnou potřebu válčit mezi sebou o každý metr půdy nebo o nejruznější privilegia.¹⁸ Nebyl zde téměř nikdo požadující, aby obyvatelstvo zůstávalo v nevolnictví a nevzdělanosti. Od roku 1790 existovala částečně svobodná pracovní síla a dveře průmyslového rozvoje se otevřely. Židé stále ještě naráželi na omezení a i nadále žili a obchodovali spíše na okraji společnosti. Navíc byli nuceni k takřka neustálému pohybu. Bylo jen velmi málo těch, kteří se v první polovině 19. století dokázali prosadit. Díky zákazu vlastnit nemovitosti a půdu byli povětšinou odkázáni na podomní obchod; ten, komu se podařilo získat od Dvorské komory povolení k založení továrny nebo obchodních prostor, měl úspěch prakticky zaručen. Příkladem zde může být rodina Rothschildů, která se podílela na poválečné obnově rakouských státních

¹⁵ Václav ŽÁČEK, *Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době*, in: Samuel Steinherz (ed.), *Ročenka společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 8, 1936, s. 275–350, zde s. 275–277.

¹⁶ P. BĚLINA – M. HLAVÁČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI a*, s. 176.

¹⁷ De facto až v roce 1783.

¹⁸ W. O. McCAGG, *A History of Habsburg*, s. 72.

financí. S pragmaticky založeným hrabětem Stadionem (ministrem financí) se dohodli na výpomoci vyčerpané státní pokladně. Odměnou bylo povýšení Amschela a Salomona do šlechtického stavu v roce 1816.¹⁹ Nobilitace byla jednou z nejvyšších met nově vznikající vrstvy velkoobchodníků a finančníků. Šlechta se totiž formálně rozlišovala na historickou a nobilitovanou. I když sebou obě skupiny navzájem opovrhovaly, faktem zůstává, že i nobilitovaný šlechtic, který získal inkolát a vlastnil deskový majetek, mohl zasedat na českém sněmu.²⁰

Jedním z mála vyvolených z „národa vyvolených“ v českých zemích byl i Simon Lämel (Lämmel, Laemmel), o kterém se ještě podrobněji zmíním při jiné příležitosti, protože má pro život H. E. Herze stěžejní docenitelný význam. Pražský velkoobchodník s vlnou, průkopník chovu ovcí na vlnu, bankéř a téměř výhradní dodavatel uniforem pro armádu si získal v době předbřeznové pozici nejvýznamnějšího velkoobchodníka v Praze. V době kontinentální blokády, kdy se válka prohnala celou Evropou, prakticky kolabovala armádní logistika. Tu suplovali právě židovští obchodníci, kteří se tak stávali objektem závidy i nenávidy.²¹ V českých zemích, potažmo v Praze, začali židé, na rozdíl od Moravy soustředící se na obchod a zpracování vlny, obchodovat též s bavlnou. Tato strategie se osvědčila především za napoleonských válek, kdy byli angličtí obchodníci odříznuti od svých odbytišť a obchodníci v monarchii od svých dodavatelů vlny. Židovští obchodníci ovládali prakticky celý řetězec tohoto obchodního odvětví, od výkupu suroviny (podomní obchod, tzv. hauzírování), přes zpracování až po prodej hotových výrobků a jejich vývoz. Z obchodu se zemědělskými produkty se postupem času rozvinula další odvětví, především výroba olejů, škrobu, likérů a v menší míře také cukrovarnictví nebo kožedělná výroba.²² Dalším příběhem, přímo pohádkovým, je příběh bratří Porgesů, kteří za zhruba třicet let dokázali z ničeho vybudovat továrnu, kterou dokonce

¹⁹ D. WILSON, *Rothschildové*, s. 68.

²⁰ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 83.

²¹ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI a*, s. 134.

²² Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 188.

navštívil sám císař. Samotná výroba v továrnách Porgesů a Epsteinů tvořila přes 10% produkce celé rakouské monarchie. Statistika z roku 1807 uvádí, že v Čechách existuje 58 továren na len, bavlnu a kaliko, z nichž 15 patří židům. To je podle mého názoru již podstatný podíl. Dominantní roli hráli židé v tomto odvětví i nadále. Textilní výroba byla totiž již od roku 1773 prohlášena za „volnou“ živnost, mimo kontrolu cechů, jež měly vůči židovskému živlu výhrady.²³ V jižních Čechách měli židé prakticky monopol na čepičářství; továrny v Písku a Strakonici vyvážely fezy přes cařihradské obchodníky do značné části Blízkého východu.

Když v roce 1844 začaly v monarchii propukat dělnické nepokoje vyvolané tkalci, rychle se rozšířily i do Čech. Jelikož velkou část průmyslníků tvořili židé, obrátila se nenávist i proti nim. Židé navíc hovořili převážně německy; další důvod k nesnášenlivosti v době národního obrození. Zrušení nevolnictví v roce 1848 urychlilo ve svém důsledku průmyslový rozvoj v monarchii. Aby se udrželi v centru dění a především poblíž nejvýznamnějšího zadavatele zakázek, přesouvali podnikatelé své továrny do okolí Vídně. Ale i zde opětovně propukala nenávist vůči židům, posílená nyní ještě nenávistí vůči strojům beroucím dělníkům práci. V této době se však již židé plně etablovali v oblasti financí ve všech větších městech. Pravděpodobně z tohoto období pochází výraz „*Schutzjuden*“ nebo „*Hofjuden*“, tedy židé požívající ochrany, nebo takzvaní „dvorští židé“. Dělnické a protižidovské nepokoje byly označovány jako ojedinělé incidenty a židé žijící pod ochranou dvora získali pocit bezpečí, který se ovšem o sto let později ukázal jako tragicky mylný. Nyní se však úspěšně sžívají s životním stylem smetánky, provozují kulturní salony a jejich sebevědomí vzrůstá. I když již na přelomu 18. a 19. století byli někteří povýšeni do šlechtického stavu, a to především za finanční služby státu, byli i nadále často spíše trpěni.²⁴ I přes nejrůznější omezení týkající se sňatků, osídlení nebo povolání, přispívali židé k průmyslové výrobě a obchodu (dnes bychom

²³ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 189.

²⁴ Například v roce 1847 se ve Vídni uvádí pouze dvě rodiny oproti šestašedesáti z roku 1787. Právo zakupovat si zde domy a pozemky jim bylo až do roku 1860 odmítáno. Srov. obecně Michaela FEURSTEIN–Gepard MILCHRAM, *Jüdisches Wien: Stadtpaziergänge*, Wien 2001.

řekli k hrubému domácímu produktu) měrou podstatně větší než 1,8%, což bylo jejich procentuelní zastoupení v české populaci.²⁵ Zajímavá je v tomto ohledu teorie Christopa Stölzla o důvodech a předpokladech k takovým obchodním úspěchům. Stölzl se domnívá, že kromě obvyklých klišé, jako je „obchodní duch národa“, to byly právě nejružnější zákazy a omezení, které židovské obchodníky nutily k maximální rentabilitě obchodu. Na rozdíl od křesťanských obchodníků kladli židé menší váhu na reprezentaci a okázalost, rentabilitu při nízkých maržích zvyšovali velkým objemem, diverzifikovali obchod a rizika s ním spojená a byli nuceni neustále hledat nové obchodní příležitosti. Nemožnost investovat kapitál do pozemků nutila velkoobchodníky zmnožovat svůj kapitál v kreditním a burzovním obchodu, následkem čehož provozovali vídeňskou burzu takřka výlučně židé.²⁶

Po jistém zklidnění revolučních kvasů byla státní pokladna téměř prázdná. Bohatým obchodníkům se otevíraly nespočetné možnosti, jak získat ještě větší moc a bohatství. Už od třicátých let buduje například baron Salomon Mayer Rothschild (1774–1855), zakladatel rakouské dynastie rodu,²⁷ tzv. severní dráhu (*Nordbahn*) a v roce 1854 kupuje od krachujícího státu velkou část jeho železnice. Rothschild mladší, Anselm Salomon (1803–1874), založil společně s několika společníky firmu *Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, která je dodnes jedním z největších soukromých bankovních domů Rakouska. Přesto ještě v roce 1870 vycházely štvavé články, v nichž bylo poukazováno na nepřiměřené výdělky dvorních radů (zejména těch židovského původu) v poměru k výdělkům dělníků. Velkou část autor věnuje také procesu *Schiff/Scharf*, burziána a vydavatele novin.²⁸ Poukazuje na zvyk vydržovat si náročné milenky a stavět nákladné paláce. Dokonce shazuje zásluhy vídeňského Rothschilda za vystavění železnice tvrdíc, že při jeho příjmu 120 000 guldenů [= zlatých; K. T.] denně (!) není částka 200 milionů tak vysoká.

²⁵ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 186.

²⁶ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 190.

²⁷ Srov. česky Derek WILSON, *Rothschildové: příběh bohatství a moci*, Praha 1993; Frederic MORTON, *Rothschildové*, Praha-Litomyšl 2011.

²⁸ Albert Wiesinger, Arme Christen und Hungerlieder (staženo z <http://www.bsb-muenchen-digital.de/~web/web1059/bsb10597913/images/index.html?digID=bsb10597913&pimage=1&v=pdf&nav=0&l=de>).

2/ Židé v Praze

Protože Heinrich Eduard Herz pobýval většinu svého života v Praze, je nutné se u židovské Prahy na chvíli zastavit. Nejstarší dochované písemné prameny dokládají přítomnost židovských obchodníků v Praze již v 10. století. Do tohoto století kladou historikové také počátek usazování židů v českých zemích. Židovští obchodníci se usazovali převážně kolem dálkových obchodních cest ve významných střediscích, jakými byly v raném středověku Olomouc, Brno, Znojmo, střední Polabí a především dnešní Praha. Postupem času se židé stali také významnými aktéry domácího obchodu a obchodně-řemeslného podnikání, nezanedbatelná byla jejich činnost v oblasti peněžních vztahů. Zdá se, že do počátku 13. století byli židé považováni v podstatě za cizince, respektive za hosty (podobně jako němečtí osadníci od 11. století). Z toho také vyplývá, že se mohli volně pohybovat, obchodovat a volit si místo bydliště. Radikální zhoršení situace pro evropské židovstvo přinesl IV. lateránský církevní koncil z roku 1215, který potvrdil úplnou segregaci židovských obyvatel křesťanských zemí. Od této doby byl přísně omezován styk křesťanů a židů, intimní vztahy mezi nimi byly považovány za hrdelní zločin. Židé mohli žít jen v uzavřených židovských ulicích a čtvrtích se striktním omezením pohybu mimo tato ghettá. Přístup českých panovníků k židovské komunitě byl velmi individuální, některá jejich rozhodnutí trvale ovlivnila charakter židovského osídlení.

Středobodem českého židovstva byla ve všech historických obdobích Praha. Pražská obec byla největší a nejbohatší a také nejvíce trnem v oku městským konšelům a pražskému obyvatelstvu, kteří v židech spatřovali konkurenci v obchodě a cizí element, z něhož měl zisk král, nikoli však obec. Napjaté vztahy jistě nezlepšoval ani fakt, že někteří měšťané byli židovskými dlužníky. Vládní nařízení vydaná v letech 1726 a 1727 vměstnala české a moravské židy znovu přísně do ghett, venkovským židům zakazovala stěhovat se do pražských měst a na jejich počet uvalila nepřekročitelný „numerus

clausus“.²⁹ Přeplněná ghetta a mnohdy příšerné podmínky v nich byly důvodem, proč v průběhu 18. století emigrovaly tisíce židů například do Anglie, která byla v otázce náboženství mnohem tolerantnější.³⁰ Koncem 19. století dospělo území pražského židovského města ke skutečnému kolapsu po stránce sociální, zdravotní a hygienické. Roku 1851 bylo připojeno k Praze jako její pátá čtvrť, nazývaná Josefovem na paměť císaře Josefa II. Nyní již šlo o další, pronikavější změny ve struktuře obyvatel. Zamožnější židé si mohli po roce 1861 dovolit přestěhování do zdravějších a prostornějších bytů v jiné pražské čtvrti a místo nich do Josefova přicházela chudina – nyní bez ohledu na náboženské vyznání. Židé ani už nebyli závislí na historických synagogách, protože si v rozvíjejících se nových částech Prahy a na předměstích stavěly místní židovské obce vlastní synagogy. Bývalé ghetto ale neměnilo tvář; stísněné ulice, temné průchody a neuvěřitelné množství lidí v malých místnostech chátrajících domů. Proto se na počátku 20. století přikročilo k rozsáhlé asanaci středověké zástavby na ploše židovské čtvrti a přilehlých částí Starého Města. S nutnými příbytky padlo bohužel za oběť asanaci i mnoho budov, které měly být zachovány příštím generacím.

Na libeňském panství byli židé usazeni již mnohem dříve; nejstarší písemný doklad pochází z roku 1561,³¹ koncem 16. století převyšovali židé křesťany počtem 300 ku 150. Když v roce 1662 koupilo panství Staré Město pražské, disponovala židovská obec značnými privilegii, udělenými jí předchozími majiteli Albrechtem Bryknarem z Brukenštejna a Janem Hartvíkem hrabětem z Nostic. Poté, co Marie Terezie koncem roku 1744 vypověděla židy z Prahy, usídlili se někteří v předepsané dvouhodinové vzdálenosti od města, na území Libně. Když byla panovnice nucena o několik let později povolát židy zpět, velký počet rodin již nabízené možnosti nevyužil a zůstal v novém působišti. Libní navíc procházely dvě důležité cesty, císařská na Hradec Králové a cesta na Litoměřice a Mladou Boleslav. Na křižovatce

²⁹ Jana VOBECKÁ, *Demografie*, in: *Dějiny osídlení Židů v Čechách a na Moravě do roku 1848*, Praha 2006, 2014. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=364 [cit. 2014-01-14].

³⁰ D. WILSON, *Rothschildové*, s. 29.

³¹ O. VLČKOVÁ, *Do Židů*, s. 7.

těchto obchodních cest se rozvíjelo centrum vsi, zvané Stará Libeň (*Alt Lieben*). Přírozenou hranicí mezi starší vsí na jihu a novějším osídlením zemědělského charakteru, Novou Libní (*Neu Lieben*) na severu, tvořila říčka Rokytka. Území, označované jako Judendorf nebo Judenstadt, bylo tedy jasně vymezeno Rokytkou na severu, Vltavou na západě a litoměřickou silnicí na východě. V dnešní topografii se jedná přibližně o oblast ohraničenou ulicemi Voctářova, Chocholouškova, Zenklova a Vojenova. Dnešní Koželužská ulice byla centrem čtvrti, v její severní části stávala stará synagoga, která musela být kvůli silnému poškození častými povodněmi zbořena. Stalo se tak v roce 1862, již v roce 1846 se započala výstavba synagogy nové, vysvěcené v roce 1858.

V letech 1844–1845 si stavba železniční trati do Vídně vyžádala první daň v podobě pozemků potřebných pro stavbu. Část židovského hřbitova musela ustoupit během modernizace severozápadní dráhy z Těšnova na Vysočany v sedmdesátých letech 19. století, další část pak v roce 1924 při stavbě Libeňského mostu. Hřbitov definitivně zanikl v roce 1965.

3/ Emancipační úsilí

Zrovnoprávňující josefínské reformy napomohly prudkému průmyslovému rozvoji, a to jak v obvodu židovského města, tak i mimo něj. Kvetl obchod, jenž byl díky přísným cechovním pravidlům jedním z mála způsobů povolené obživy židů. Ti totiž nesměli být přijímáni do křesťanských dílen a ani židovští řemeslníci nesměli najímat křesťanské tovaryše nebo služebnictvo. Přísně regulovaný počet židovských rodin měl na přelomu 18. a 19. století v tomto ohledu i samoregulační schopnost v oblasti řemeslného podnikání. Podnikavější osoby toužící vymanit se ze stínu stísněných uliček pražského ghetta se musely ve svém podnikání zaměřit na křesťanské spoluobčany. Zákon nezakazoval prodej židovských řemeslných výrobků křesťanům, židé ale často naráželi na nechuť křesťanů kupovat jejich výrobky a výpěstky, velice časté byly také stížnosti křesťanských výrobců na nekalou a nevítanou konkurenci. Obchod a peněžnictví byly proto nejméně riskantním způsobem podnikání (alespoň z hlediska rizika střetů s křesťany a jejich cechy). Ovšem s rozvojem vědy a průmyslu na přelomu století a v letech následujících začaly se nabízet i zcela nové možnosti. Bouřlivým rozvojem v této době procházel například textilní průmysl; výroba se díky technickému rozvoji začala zintenzivňovat. Díky objevům na poli chemie se objevovaly nové postupy v barvení látek nebo zpracování kůží. Také zemědělství se pomocí nových umělých hnojiv měnilo. Cukrovarnictví je jen dalším příkladem nově se rozvíjejícího odvětví.

Mezi židovskými obyvateli se po uvolnění svazujících tereziánských předpisů začala tvořit vrstva bohatších obchodníků. Mezi nejznámější patří například rodiny Dormitzerů, Lämelů, Porgesů a Przibramů, jejichž emancipační snahy, rodinné a finanční vztahy i každodenní život skvěle

rozebírá Martina Niedhammer³² ve své dizertační práci.³³ Začátkem 19. století se tedy židovské obyvatelstvo Prahy začalo výrazně diferencovat. Samozřejmě zůstávala naprostá většina komunity chudá a i nadále žila v nuzných poměrech pražského ghetta nebo předměstí. Nově vznikající vrstva bohatých obchodníků se však snažila dobýt si uznání a společenskou prestiž i mimo uzavřený okruh svých souvěrců. Židovská komunita zůstávala i nadále uzavřená vůči vnějšímu světu, ale styky s komunitami mimo Prahu i mimo korunní země byly velice čilé. Pražská škola Talmudu, existující zde již od 16. století, byla svou vysokou úrovní známá prakticky po celé Evropě. Cesty za poznáním, jak je známe již ze středověkých univerzit, byly u židů stále živé a Praha byla v tomto směru žádaným cílem.³⁴ I když od konce století osmnáctého směli židé studovat na univerzitě,³⁵ snažila se pražská židovská náboženská obec (dále jen ŽNO) po několik desetiletí (neúspěšně) ustanovit vlastní židovský seminář.³⁶

Další viditelnou snahou o zapojení do většinové společnosti bylo zapojování se do spolkového života. Židé byli nuceni přijmout německá jména, což jim později v období silícího národního obrození příliš nepomáhalo. Kromě svého náboženství se ale po josefínských reformách navenek příliš nelišili od svých křesťanských sousedů, a většina se jich cítila být Čechy. Hnacím motorem emancipačních snah byla především nejvyšší vrstva. Díky naprosté loajalitě monarchii a snahám nejprve se emancipovat a etablovat na špici společnosti v osobní rovině si vláda nově se vzmáhající vrstvy moc nevšímal.³⁷ Po typickém počátečním odporu začali být přijímáni do různých spolků, a to jak

³² Martina Niedhammer, narozena roku 1981, vystudovala slavistiku na Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově, v současné době členka Collegia Carolina. [cit. 2014-02-16]. Dostupné z: <http://www.collegium-carolinum.de/institut/mitarbeiterinnen/wissenschaftliche-mitarbeiterinnen/dr-martina-niedhammer.html>.

³³ Martina NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Grossbürgertums 1800–1867*, Göttingen 2013.

³⁴ František ROUBÍK, *Drei Beiträge zur Entwicklung der Judenemanzipation in Böhmen*, in: *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik*, Praha 1935, zde s. 305–330.

³⁵ K tomu nově srov. Ivana EBELOVÁ, *Židé a josefínské školské reformy. Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882*, ČČH 112, č. 4, 2014, s. 655–680.

³⁶ Zpočátku snahy brzdil, díky systematickému patentu, nedostatek rabinů; ve 30. letech 19. století to byly finanční a kompetenční neshody uvnitř ŽNO. F. ROUBÍK, *Drei Beiträge*, s. 325–331.

³⁷ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 194.

průmyslových,³⁸ tak vlasteneckých. V nejvíce asimilovaných rodinách byl dokonce k vidění vánoční stromek, pořádala se amatérská vystoupení s přednesem německých klasiků a děti byly vzdělávány v jazycích západní vzdělanosti.³⁹ V předbřeznovém období se židé začali stále více zapojovat i do literární scény a tím mohli poprvé otevřeně komentovat a usměrňovat politicko-ekonomický vývoj země. Jedním z předních autorů tohoto nově se utvářejícího směru byl bezesporu Ludwig August Frankl, který nemá dosnes uspokojivou biografii.⁴⁰ Naroden v Chrástu u Chrudimi, stal se prvním židem, jemuž bylo povoleno redigovat časopis. Tento časopis, nazvaný prostě „*Sonntagsblätter*“ (Nedělní listy), se velice rychle stal nejvlivnějším literárním periodikem v Rakousku.⁴¹

V revolučním roce 1848 se pražské hnutí již na počátku rozdělilo na tři hlavní proudy, jež si chvílemi konkurovaly, chvílemi spolupracovaly. Jeden byl stavovsko-federální, druhý byl velkoburžoazně-liberální a třetí maloměšťácko-radikální. Z tohoto rozdělení je patrné, jakým směrem se vyvíjely nálady, původně zaměřené proti Metternichovu systému, z něžž měli židovští velkoobchodníci značný prospěch. Zvolení bankéře Leopolda Lämela jako jediného židovského člena deputace ke dvoru bylo spíše věcí symboliky a v zájmu dodání lesku a důležitosti výpravě. Jelikož vídeňští židé hráli důležitou roli ve vídeňské revoluci, věřili pražští židé, že deputaci se jakýmsi mávnutím kouzelného proutku podaří vyřešit všechny náboženské netolerance a brzy nastane zidealizovaný liberalismus. Ale již z textu petice ze Svatováclavských lázní tyto požadavky na sociální reformy vypadly. Odpovědí měšťanstva bylo vytvoření Národních gard, jež měly především chránit majetek. Zde bylo zapojení židů potřeba, především kvůli jejich klíčové roli v ekonomickém a průmyslovém životě města. Židovská obec na popud těchto úvah zřídila již před

³⁸ Například Lämelové: otec Simon i syn Leopold byli členové Vlastenecko-hospodářské společnosti.

³⁹ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 196.

⁴⁰ Ludwig August Frankl (1810–1894), rakouský básník a spisovatel. Vzdělání získal na piaristickém gymnáziu v Praze a v Litomyšli, studoval medicínu ve Vídni a v Padově. Čtyřicet let byl sekretářem a archivářem vídeňské židovské kongregace. Srov. Wurzbach, Bd. 4, s. 336–340; s novější literaturou srov. heslo ANONYM, *Frankl, Ludwig August*, in: *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Ed., 7. Vol., 2007, s. 213–214, které ovšem rovněž svědčí o neprobádanosti tématu.

⁴¹ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 197.

11. březnem tzv. židovskou hlídku (*JüdischeWacht*), jež měla chránit Josefov. Křehká rovnováha se zhroutila poté, co z Vídně dorazila odpověď na petici. Začaly se množit obvinění, že židé opustili myšlenku národní emancipace a situaci také zhoršovala hospodářská krize způsobená revolucí v Itálii. V odpovědi na druhou Svatováclavskou petici bylo jasné určeno, že židovská otázka bude v kompetenci budoucího národního zemského sněmu a katalyzátor dlouho potlačovaného antisemitismu byl na světě. Ještě v polovině dubna se k Národnímu výboru přidali někteří prominentní židé v naději, že přesun kompetencí se nijak negativně neprojeví, ale zostřující se národnostní otázka jejich naděje pohřbila. Městská lůza začala demolovat židovské obchody, musela zasahovat národní garda. Většina jejích členů chránila židovský majetek proti svému přesvědčení a jednotlivé oddíly začaly židy ze svých řad vylučovat. Nastal rozpad židovsko-měšťanské zájmové skupiny. Po vypuknutí Svatodušních bouří se židé drželi zpátky, spoléhající se ještě na podporu zemského sněmu; tato nečinnost jim byla opět připisována k tíži. Nejspíš proto také vítali vojska velícího generála Windischgrätze jako jistou formu záchrany. Začali si uvědomovat, že úspěch povstání by pro ně znamenal katastrofu a že mnohem větší roli než jazyková otázka hraje v tuto chvíli ztotožnění se s národní otázkou českou. Změnu nepřinesl ani sněm v Kroměříži; i když se pražští a vídeňští židé snažili působit na delegáty sněmu, ten vytrvale přesouval tyto problémy na sněmy jednotlivých zemí. Oktrojovaná (Stadionova) ústava ze 4. března 1849, jež se vyslovila pro plnou emancipaci židů, byla tedy židovskou menšinou přijata s velkou úlevou a nadšením.⁴²

⁴² Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 212–220.

4/ Nástin historie cukrovarnictví v Čechách do roku 1850

Nyní je nutné alespoň zhruba nastínit rozvoj hlavního oboru Herzova podnikání – cukrovarnictví. Snaha zpříjemnit nebo „osladit“ si život provází člověka od pradávna. Už v pravěku to byly nejrůznější byliny, ovoce, šťáva stromů a především med, který je považován za první sladidlo na světě a byl sbírán již v paleolitu. První kulturní plodinou, pěstovanou pro svou sladkou chuť je cukrová třtina (*Saccharum*), jejíž zpracování na cukr je doloženo již v 1. tisíciletí př. n. l. v Indii.⁴³ Stonky rostlin se lisovaly a získaná šťáva se vařila až do úplného odpaření vody. Do Evropy se třtina dostala přes iberský poloostrov s příchodem Maurů v 8. století, ale ještě po několik následujících staletí byla používána spíše jako lék nebo koření. Masová konzumace cukru byla umožněna až industrializací a prosazením mechanizované a koncentrované výroby z řepných bulv. Do této doby patřil cukr rovněž do kategorie luxusního zboží, které bylo pro nižší vrstvy konzumentů nedostupné, a nahrazoval ho med.⁴⁴ První pokusy s využitím řepy spadají až do druhé poloviny 18. století. Přítomnost cukru v řepné bulvě sice prokázal již v roce 1590 francouzský botanik Olivier de Serres,⁴⁵ tehdy ovšem jeho objev nedošel využití. Až o dvě století později, v roce 1796, navázal Franz Karl Achard⁴⁶ na práci svého učitele, pruského chemika Andrease S. Marggrafa⁴⁷ a prokázal možnost získávání cukru ve velkém. Achard, potomek hugenotských emigrantů, byl za svůj přínos

⁴³ M. BERANOVÁ, *Jídlo a pití*, s. 196.

⁴⁴ P. BĚLINA – M. HLAVÁČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 75.

⁴⁵ Olivier de Serres (1539–1619), francouzský pedolog. Jeho kniha *Théâtré d'Agriculture* (1600) byla považována za zásadní agrární dílo 17. století.

⁴⁶ Franz Karl Achard (1753–1821), syn francouzských emigrantů. Na pokyn císaře Fridricha II. Velikého nejprve šlechtil domácí odrůdy tabáku. Srov. Jakob BAXA, *Achard, Franz Karl*, in: *Neue Deutsche Biographie* (= NDB)1, 1953, s. 27–28. Dostupné z: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118643622.html> [cit. 2013-12-28].

⁴⁷ Andreas Sigismund Marggraf (1709–1782), vedoucí laboratoře německé Akademie věd. Jako první prokázal shodu cukru získaného z různých rostlin pomocí alkoholu a cukru třtinového. *ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA*. Dostupné z: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/364678/Andreas-Sigismund-Marggraf> [cit. 2013-12-28].

vyznamenan císařem Fridrichem III. Ten mu povolil půjčku 50 000 tolarů na výstavbu prvního německého cukrovaru. Jako výraz díky mu půjčku v roce 1810 odpustil. Jak prozíravá byla tato podpora z nejvyšších míst, se ukázalo velice brzy; za kontinentální blokády pomáhal radou i činem francouzským chemikům, a je proto v Německu a ve Francii považován za duchovního otce moderního cukrovarnictví. Francouzi, na rozdíl od Němců, dokázali své cukrovary udržet v chodu i po Napoleonově porážce. Díky vysokým celním přírážkám na koloniální cukr a vyspělejšími technologiemi se tak Francie nakrátko stala cukrovarnickou velmocí a ještě dlouho se s Německem dělila o první místo v evropské produkci cukru. V roce 1830 vykonával v cukrovaru v severofrancouzském Saily Labourse svoji praxi i Němec Karl Weinrich,⁴⁸ o němž se šířeji zmíním v jedné z dalších kapitol.

V Čechách se vývoj ubíral podobným směrem a prakticky současně, nelze tedy hovořit o jakémkoli opoždění za průmyslově vyspělým Německem. První pokusy hraběte Rudolfa Jana Wrbný⁴⁹ (1761–1823) v Hořovicích z let 1801–1805 skončily nezdarem, náklady na výrobu cukru byly příliš vysoké. Dalším průkopníkem byl hrabě Canal, od roku 1793 prezident Vlastenecko-hospodářské společnosti,⁵⁰ který šlechtil cukrovku ve vlastní botanické zahradě a v roce 1813 se zasadil o zřízení cukrovarnické školy s pokusným cukrovarem na Královských Vinohradech. Období Napoleonovy kontinentální blokády v letech 1806–1813 se stalo dobou prvního prudkého a (prozatím) krátkého rozmachu řepného cukrovarnictví. Napoleon vydal dekret, podle něhož „žádná loď, plující přímo z Anglie nebo z anglických kolonií (...) nesmí zakotvit v žádném z našich přístavů“.⁵¹ Kontinentální systém Brity příliš nepoškodil, zato v Napoleonem ovládaných územích bujelo pašování, řádila inflace a

⁴⁸ Friedrich Justus Karl Weinrich (1800–1860), syn pastora, studoval přírodní vědy v Göttingenu, kde začal experimentovat se získáváním cukru z řepy. Na základě zkušeností z Francie stál u zrodu cukrovarnictví v Čechách. V roce 1846 si poblíž Frankfurtu nad Mohanem pronajal několik statků s cílem pěstovat řepu a na místě ji zpracovávat. Byl spoluzakladatelem a později předsedou Frankfurtské zemědělské společnosti (*Frankfurter Landwirtschaftliches Verein*). Srov. Walther KILLY – Rudolf VIERHAUS, *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Bd.10, München 2006, s. 418.

⁴⁹ K rodu srov. Tomasz JUREK, *Panowie z Wierzbnej*, Kraków 2006.

⁵⁰ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české XI b*, s. 179.

⁵¹ Berlínský dekret z 21. Listopadu 1806. Srov. D. WILSON, *Rothschildové*, s. 35.

docházelo k výpadkům v zásobování a ekonomickým potížím.⁵² Po porážce Napoleona u Lipska zaplavil opět Evropu laciný třtinový cukr a z existujících cukrovarů ekonomicky přežil pouze jediný. Byl jím cukrovar v Liběchově, který se však přeorientoval na výrobu sirobu.⁵³ To nejdůležitější ale bylo učiněno – bylo potvrzeno, že z řepné bulvy lze získávat cukr.

Snaha získávat cukr z domácí suroviny spolu se zdokonalováním technologií a vidinou snadného zisku vyústila brzy v zakládání nových cukrovarů. Zakladatelská horečka, jak ji mnozí nazývají, se vyhnula snad jen nejvyšším horským polohám. Cukrovary vznikaly prakticky po celém území Čech, ale nemalá část po krátké době zase zanikla. Ne každá půda byla vhodná pro pěstování řepy a nízké výnosy společně s náklady na dopravu suroviny z větších vzdáleností prodražily výrobu cukru natolik, že přestala být rentabilní. Přírodní podmínky mají totiž vliv nejen na celkový růst rostlin, ale také na jejich cukernatost. Rostliny vyžadují hluboce zoranou, propustnou a dobře vyhnojenou půdu. Možná i tato skutečnost vedla později, v roce 1915, k rozdělení oblastí s podobnými podmínkami na pěstitelské oblasti řepařskou, obilnářskou, obilnářsko-bramborářskou a pícinářskou. Situace se stabilizovala na přelomu 30. a 40. let, kdy již bylo zřejmé, že nejlepší podmínky pro cukrovku jsou především v Polabí, dolním Povltaví a na dolním toku Ohře, na Moravě pak Hornomoravský, Dolnomoravský a Dyjskosvratecký úval a pohoří Chřibý.

Řepa, pěstovaná již v prvním tisíciletí př. n. l., byla původně využívána jako pícina nebo zelenina. Pochází ze středomořské Sicílie a u nás je známa již od doby trojpolního hospodaření v 17. a 18. století. Výraznou roli v podpoře pěstování řepy u nás má Vlastenecko-hospodářská společnost v království Českém,⁵⁴ založená roku 1769 z podnětu císařovny Marie Terezie, mající za úkol osvětou pozvednout zemědělství v Čechách. Řepu, která se poměrně dlouhou dobu dobývala ze země pouze za použití motyk, tedy ručně, bylo nutno

⁵² D. WILSON, *Rothschildové*, s. 19, 40.

⁵³ Žlutohnědá sladká šťáva vzniklá vařením řepy. Srov. Věra PETRÁČKOVÁ – Jiří KRAUS a kol., *Akademický slovník cizích slov*, Praha 2001, s. 693.

⁵⁴ Původně *Gesellschaft des Ackerbaues und der freien Künste im Kgr. Böhmen*, v roce 1788 přejmenována na *K. k. Ökonomisch-patriotische Gesellschaft im Kgr. Böhmen*. Srov. archivní inventář Miloslav VOLF, *Vlastenecko-hospodářská společnost 1767–1872*, Praha 1956.

oprat, okrájet chrást a vykrájet případná nahnílá místa. Tuto práci zastávaly především ženy. Řepa se následně co nejjemněji krouhala, vzniklá kaše se plnila do šátků (plachetek) a lisovala. Další operací bylo čerení (loučení), tedy přimíchání malého množství kyseliny sírové a vápenné kaše.⁵⁵ V této fázi velmi přispěli Friedrich Kodweiss⁵⁶ a Karl Weinrich zavedením nového způsobu odhadování ideálního poměru vápna potřebného k pročištění řepné šťávy.⁵⁷ Zčerená šťáva se filtrovala a odpařovala v mělkých kotlích. Zahuštěný sirob se obvykle nalil do forem ve tvaru homolí, ve kterých cukr krystalizoval. Po dvou týdnech se vyklápěl a dále bělil, obvykle nanesením vlhké hrnčířské hlíny nebo proléváním řídkou cukrovou kaší.

Císařské nařízení z 11. ledna 1831 (a posléze cirkulární nařízení českého gubernia z 25. února 1831) osvobodilo na deset let od daně ze zisku u výroby cukru z domácích plodin; nevztahovalo se na čištění cukru a pálení kořalky. Týž den se gubernium obrátilo na Vlastenecko-hospodářskou společnost v Čechách se žádostí o podporu výroby cukru z domácích plodin, hlavně z řepy. Jako první se možností nového výdělku chopila šlechta; měla totiž ideální podmínky – půdu, budovy i pracovní sílu. Začala skutečná zakladatelská horečka. Tuto první mohutnou vlnu podpořila nová rafinerie na Zbraslavi, která v roce 1834 dokázala zpracovat 40 000 centnéřů řepy, ale k ní ještě vykupovala surový cukr a sirob od ostatních výrobců. V důsledku slibného rozvoje nového průmyslového odvětví se vláda již v roce 1837 pokusila zisky z výroby cukru zdanit. Protest, podpořený guberniem i Jednotou k povzbuzení průmyslu v Čechách (*Verein zur Ermunterung des Gewerbsgeistes in Böhmen*)⁵⁸ byl sice

⁵⁵ V poměru 3:1000 pro kyselinu sírovou a 25:1000 pro vápennou kaši. F. DUDEK, *Vývoj českého cukrovarnictví*, s. 35.

⁵⁶ Friedrich Kodweiss (1803–1866), vyučený farmaceut a doktor filozofie. V roce 1831 získal doporučení do nově postaveného cukrovaru v Chuchli, kde se údajně s Weinrichem skvěle doplňovali. V letech 1834–1838 pracoval Kodweiss jako poradce a inspektor většiny českých cukrovarů. Na sklonku života pracoval jako chemik v tabákovém průmyslu a i na tomto poli jsou mu připisovány značné zásluhy. Srov. Rudolf KROPF *Kodweiß, Friedrich*, in: NDB12, 1979, s. 287 [Online]; 2014. Dostupné z: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd116273941.html> [cit. 2014-01-14].

⁵⁷ Tzv. českou práci detailně popisuje F. DUDEK, *Vývoj českého cukrovarnictví*, s. 37.

⁵⁸ Ačkoliv se hrabě Dietrichstein snažil již roku 1825 o založení spolku pro podporu průmyslu a obchodu jak bylo v té době na Západě obvyklé (1754 – Royal Society of Arts v Londýně; 1801 – Société d'Encouragement pour l'Industrie nationale v Paříži), podařilo se mu nakonec založit Jednotu až v roce 1833. Podle stanov byla vrcholným orgánem spolku valná hromada, která se scházela jednou za rok ke schválení činnosti spolku a volbě vrchního ředitelství spolku. Vrchní ředitelství bylo výkonným

úspěšný, vídeňská vláda nicméně o rok později snížila dovozní cla na třtinovou surovinu i rafinádu. Ve snaze o co nejrychlejší zbohatnutí byly cukrovary zakládány prakticky všude, i ve středních a vyšších polohách. Neúrodné roky a nevhodné umístění si bohužel záhy vybraly svou daň – v roce 1838 pracovalo 159 cukrovarů, v roce 1845 jen 96.⁵⁹ Ve 40. letech rozvoj cukrovarnictví stagnuje; pravděpodobně v důsledku zmíněné nevhodné polohy mnohých cukrovarů a s tím souvisejícím nedostatkem kvalitní suroviny jakož i růstu výkupních cen řepy. Problém ještě zhoršovala nechuť a předsudky některých rolníků ohledně pěstování cukrovky. František Dušek ukazuje na příkladu vztahu cukrovarnictví a řepářství vzájemný vývoj průmyslu a zemědělství. Ve vhodných oblastech dávala řepa větší výnosy než obiloviny (pšenice 20 zlatých konvenční měny,⁶⁰ řepa 39 zl. k. m.⁶¹ na 1 dolnorakouskou měřici⁶²), odpad z výroby byl zkrmován hospodářskými zvířaty. Lepší a cenově přibližně 9x výhodnější výživa umožnila chov více kusů dobytka. Kampaně probíhaly (a dodnes probíhají) v zimním období a zkrmování zbytků umožňovalo přechovat ve stájích a chlévech větší počet hospodářských zvířat. Jimi vyprodukované množství mrvy umožnilo kvalitnější hnojení a středověký trojpolní systém se začal rychle stávat přežitkem. Velkou roli v kampani na podporu pěstování cukrovky hrála právě Vlastenecko-hospodářská společnost. Její členové například zdarma zájemcům zasílali řepné semeno společně s informacemi, jak řepu správně pěstovat, hnojit, sklízet a skladovat, neboť všechny tyto činnosti ovlivňují cukernatost. Dalším důležitým faktorem v cukrovarnictví byla také

orgánem spolku v mezidobí valných hromad a bylo voleno na 6 let. Jeho členové mohli být voleni pouze tři za sebou následující volební období. Jednota měla být jednak zástupcem podnikatelských vrstev obyvatelstva i tlumočnickem jejich hospodářských požadavků a na druhé straně vykonavatelem státní průmyslové politiky. Jako poradní orgán měla podávat státním úřadům dobrozdání o situaci v průmyslu, zaujímat stanoviska k vládním návrhům, organizovat průmyslové výstavy a zasazovat se o zvýšení průmyslové odbornosti. V únoru roku 1834 začalo ředitelství z peněz spolku vydávat odborný časopis *Mitteilungen für Gewerbe und Handel*. Prvním redaktorem časopisu byl J. Kreutzberg; po jeho odchodu ze spolku K. A. Neumann. K Jednotě srov. Alexandra ŠPIRITOVÁ, *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 9–22.

⁵⁹ F. DUDEK, *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*, s. 10.

⁶⁰ Konvenční měna (1750/53–1857), upravená tak, aby obsah zrna 10 tolarů odpovídal jedné kolínské hřivně (233,86g), tolar se dělil na 2 zlaté, zlatý na 60 krejcarů.

⁶¹ 20 zlatých byl přibližně roční plat děvečky, pecen chleba stál 25 krejcarů, denní plat nádeníka činil asi 15 krejcarů.

⁶² 1918m2.

skutečnost, že pěstování, sklizení a zpracování cukrové řepy byla na svou dobu vysoce odborná agrotechnická a technologická činnost. Užití robotní práce se zde nezdálo vhodné a příhodná osvěta zde byla nepostradatelná.⁶³

Ve 30. letech 19. století založili sice většinu cukrovarů šlechtici, ale teprve příliv kapitálu spojeného s (povětšinou) neurozenými osobami z podnikatelského a obchodnického prostředí znamenal výrazný rozmach.⁶⁴ V tomto období se vývoj dosti zásadně mění. Jednak začíná být jasné, že pro rentabilní provoz cukrovaru jsou investice do strojního vybavení nezbytné, což většině konzervativní šlechty nevyhovuje a do rozvíjejícího se průmyslu začínají čím dál více vstupovat investoři z řad velkoobchodníků. Druhým faktorem určujícím budoucí vývoj byly půdní podmínky, které nakonec cukrovarnický průmysl omezily na tzv. Zlatý pruh Polabí a na dolní Povltaví. Po uplynutí desetiletého daňového osvobození se vláda opět pokusila zdanit příjmy z výroby cukru; i tentokrát (vlivem krize v tomto novém odvětví) císař zamítl. Daň z cukru byla zavedena až v listopadu 1849, kdy domácí průmysl již dokázal vyrobit takové množství cukru, že dovoz koloniálního polotovaru a s ním spojené platby za dovozní cla klesly natolik, že si stát byl nucen kompenzovat příjmy jinde. Tato daň byla později kvůli nejrůznějším pokusům o podvody při jejím vyměřování změněna na poplatek ze zpracované řepy. Zavedení cukerné daně mělo za následek vznik cukrovarnických spolků, tyto měly silnější vyjednávací pozici před úřady a navíc umožňovaly výměnu informací o novinkách v technice i chemii.

⁶³ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 47.

⁶⁴ Důkazem zde budiž statistika: roku 1860 přežilo 51,2% cukrovarů založených buržoazními podnikateli oproti 32,5% šlechtických cukrovarů. F. DUDEK, *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*, s. 24.

5/ H. E. Herz

5.1 Počátek života v monarchii, rodinné poměry a Simon von Lämel

Systemální patent ovládal každodenní život židovského obyvatelstva do míry dnes nevídané. V roce 1801 rozeslal české gubernium všem krajským úřadům směrnici určující postup při projednávání povolení k sňatku. Stále (až do roku 1848) platil familiantský zákon, omezující počet židovských rodin v Čechách na 8541, na Moravě na 5106 rodin. Rodiny s ženskými potomky byly považovány za vymřelé a za překročení nařízení byly úřady pokutovány. Nedostatky těchto nařízení se brzy projeví. Roku 1769 byla pravomoc k udělování povolení k sňatku převedena na české gubernium a současně bylo židům povoleno oženit až tři syny, pokud otec platil roční daň nejméně 700-1000 zlatých, rodiny platící 500 zlatých směly oženit dva syny. Toto dočasné uvolnění předpisů bylo důsledkem jednak poměrně vysoké kvóty pro Prahu, kde bylo kolem roku 1799 volných 942 familiantských čísel.⁶⁵ Problémem byl dohled nad dodržováním těchto nařízení, když celkový povolený počet rodin stále nesměl být překročen. Systemální patent například přesně určoval, že oženit se směl prvorozený syn, ale už ne druhorozený syn nebo vnuk. Pro udělení povolení k sňatku prvorozenému synovi bylo například nutno doložit, že děd již není naživu. Pokud prvorozený ženatý syn zemřel nebo se vystěhoval, familiantské číslo bylo vráceno otci a mohl se oženit další syn. Věk novomanželů byl stanoven na nejméně 22 let u ženicha a 18 let u nevěsty. Oba museli předložit doklad o absolvování obecné školy, doklad o provozování některého z povolených zaměstnání a doložit společné jmění ve výši 300 zl. (na venkově) nebo 500 zl. (v Praze) ve zboží, nemovitostech nebo jako dary.

V případě svatby H. E. Herze s Elisou von Lämel byla tato podmínka nejen splněna, ale i mnohonásobně překročena. V počátcích Herzova života hrál

⁶⁵ Vera LEININGER, *Auszug aus dem Ghetto. Rechtsstellung und Emanzipationsbemühungen der Juden in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Singapore 2006, s. 45.

nejdůležitější úlohu jeho tchán Simon von Lämél⁶⁶ (28. srpen 1766 Touškov – 18. duben 1845 Vídeň), proto je vhodné si jeho osobu na tomto místě podrobněji přiblížit. Simon von Lämél, který platil na daních 200 000 zlatých konvenční měny, tedy tolik, co zbytek pražských židů dohromady,⁶⁷ pocházel z malé západočeské obce Touškov⁶⁸ nedaleko Plzně a již v raném věku 21 let (tedy roku 1787) založil v Praze velkoobchod s vlněným zbožím. Ve stejném roce mu byl též udělen inkolát v Praze.⁶⁹ Zbohatl na vojenských dodávkách, kdy v letech 1801, 1805 a 1809 odkupoval od napoleonské armády za zlomek ceny zboží (zejména sůl a tabák) a zbraně zabavené vojsky a následně je věnoval nebo za zlomek ceny prodal zpět císařské armádě. Údajně tak císařskému domu ušetřil až tři miliony zlatých. V roce 1809 za účelem stažení napoleonských vojsk z Rakouska půjčil koruně celé své jmění. Mnohokrát riskoval svůj život a své jmění ve prospěch státu, nicméně nikdy nijak výrazně nezchudl. Za své záslužné (vlastenecké) činy byl 5. prosince 1811 císařem nobilitován,⁷⁰ i když v oficiálním textu nobilitační listiny jsou zmiňovány jeho zásluhy o rozvoj obchodu s vlnou v českých zemích a Rakousku, případně jeho dobročinnost; „zásluhy o stát“ byly taktně zamlčeny. Ve stejném roce (1811), po krachu státní pokladny, se stal jedním z finančníků, kteří se podíleli na uskutečňování peněžních transakcí mezi Pruskem, Ruskem a Rakouskem. Finančně pomohl i pražskému mincovnímu úřadu, když mu věnoval 30 000 zlatých. Stal se

⁶⁶ Gustav OTRUBA, *Lämél, Simon Edler*, in: NDB 13, 1982, s. 400–401; Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie: mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012, s. 445–448.

⁶⁷ V. LEININGER, *Auszug aus dem Ghetto*, s. 128.

⁶⁸ Srov. Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinde Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Praha 1934, s. 684. Příspěvek rabína Jizchocha Löwyho uvádí, že Simon Edler von Lämél v Touškově postavil roku 1769 dům, který dosud stojí a je v majetku židů. Není však jisté, o jaký dům se jedná a nesedí ani časový údaj.

⁶⁹ NA Praha, ČG-HBF, sign. HBF XVII, inv. č. 170.

⁷⁰ M. NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“?*, s. 34nn; *Lämél, Simon Edler von*, in: Jewish Encyclopedia [online]. 2002, 2011 [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9595-lamel-simon-edler-von>. V Lämlově erbu je černý orel s vystrčeným rudým jazykem ve zlatém poli, pod ním bílá ovce v modrém poli jako připomínka jména nositele erbu (*Lamm* = německy beránek). Nad štítem je turnajová přilba s korunkou a symetrickým modro-zlatým klenotem, v jehož středu je umístěna zlatá šesticípá hvězda; příkrývadla jsou taktéž zlatomodrá. Erbovní plášť je purpurový se zlatou výšivkou na lemu, v jeho středu je dvouhlavý černý orel držící habsbursko-lotrinský erb, vpravo je erb uherský a vlevo erb českého království.

osobním bankéřem bývalého francouzského policejního ministra J. Fouchého,⁷¹ usazeného po válce v Rakousku a mimo jiné zprostředkoval odprodej jeho pozemkového majetku ve Francii.⁷² Roku 1812 dostal povolení zřídit další pobočku svého koncernu přímo ve Vídni, o což již delší dobu usiloval. Zároveň ale musel působit i v Praze – to byla jedna z podmínek, protože v Rakousku té doby byli židé stále spíše trpěni, v lepším případě tolerováni a nebyl zájem nechat je usazovat se v hlavním městě monarchie. O rok později Lämela jmenoval kníže Karel Schwarzenberg jedním z komisařů rakouské armády (*Armeekommissär*), takže se přímo podílel na jejím konečném vítězství nad Napoleonem.⁷³ Jako velice vlivný muž, který byl pověřován vypracováním řady expertíz k celní a obchodní politice monarchie, se rovněž staral o „svůj“ národ, tedy o židy. Už roku 1813 se snažil osvobodit židy v Sasku od jejich speciální daně za pohyb (*Leibzoll*) mající svůj původ ještě ve středověku.⁷⁴ Na Vídeňském kongresu (1815) poté ve spolupráci s Wilhelmem von Humboltem a dalšími plédoval za zavedení rovnoprávnosti pro židy, leč marně. V Čechách dosáhl roku 1817 snížení židovské daně o 72 000 zlatých konvenční měny a příslibu císaře, že ji v blízké budoucnosti zruší úplně. Toho se však již nedomohl, neboť k jejímu zrušení došlo až za Ferdinanda V. roku 1846. V roce 1825 zakládá v Praze spořitelnu (*Prager Sparkasse*), jejímž ředitelem se stává jeho jediný syn Leopold, a dále podporuje své židovské souvěrce. V době cholery (1832) podporuje stavbu izraelitské nemocnice v Teplicích, židovské školy v Kolíně nebo přispívá do nadace Marie Anny ve Vídni. Jeho žena Babette (1769–1859) pocházela z významné pražské rodiny Duschenes⁷⁵ a dožila se

⁷¹ Joseph Fouché, první vévoda z Otranta (1759–1820), za Napoleonova císařství ministr policie, jeden z nejmocnějších jakobínských radikálů. Udržoval styky s kancléřem Metternichem, po Napoleonově pádu byl zbaven funkce, žil v exilu v Praze, Linci a v Terstu. Srov. Jean TULARD, *Fouché*, Praha 1999.

⁷² P. BĚLINA – M. HLAVÁČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 21.

⁷³ Je zajímavé, že se často v literatuře uvádí vítězství nad „Francií“, ale Anglie, Rakousko a Prusko chápalo boj po Napoleonově návratu z Elby jako boj proti jeho osobě, nikoli proti zemi, kam byl dosazen Ludvík XVIII., jehož po návratu z Elby Napoleon vyhnal. Za upřesnění děkuji svému vedoucímu práce.

⁷⁴ Více o tom Michael SILBERSTEIN, *Wolf Breidenbach und die Aufhebung des Leibzolls in Deutschland*, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland* 5, 1892, č. 2, s. 126–145.

⁷⁵ Někdy také uváděna jako Duchensy. Její otec Lazar Duschenes (asi 1720–1792) byl členem česko-rakouského tabákového konzorcia, matka Chaile (1719–1774) byla dcerou Joachima šlechtice Poppera (1721–1795).

věku 91 let; zemřela v Benátkách. Měli spolu nejméně sedm dětí: Elisy (* 1788), Leopolda (* 1790),⁷⁶ Franzisku (* 1796), Louisu (* 1801), Franzisku (* 1802), Karolinu (* 1804) a Annu (* 1808).⁷⁷ Je zajímavé si uvědomit, že nejmladší dcera se Lämlovým narodila právě v roce, kdy se nejstarší dcera vdávala. Svým dětem se již tehdy nejbohatší žid v Praze snažil zajistit to nejlepší vzdělání; o Elise víme, že ji domů docházel učit sám Václav Hanka.⁷⁸

Další slavnou osobností, s níž rodina udržovala pravidelný kontakt, nebyl nikdo jiný než slavný spisovatel a státník Johann Wolfgang von Goethe. Se Simonem Lämlem se setkal v roce 1812, během ozdravného pobytu v Karlových Varech. Měli se údajně setkat na lavičce v lese a dát se do řeči. Díky vzájemným sympatiím se oba pánové začali setkávat pravidelně, později se Goethe seznámil i s Lämlovou manželkou Babette, synem Leopoldem a blíže nespecifikovanou Leopoldovou sestrou (vzhledem k věku se s největší pravděpodobností jednalo o Elisy nebo Franzisku). Od Leopolda si nechal doporučit a poslat mělnické víno, za něž několikrát vyjádřil vděčnost. Lämlovi jej zřejmě pozvali do svého pražského domu, protože v červnu psal Simonovi z Teplic, že jej o svém příjezdu bude informovat. Tato návštěva se však bohužel nikdy neuskutečnila.⁷⁹

Židovská víra měla pochopitelně své vlastní předpisy vztahující se na svazky manželské, finanční vypořádání pozůstalých nebo ustanovení pro případ rozvodu. Židovské manželky především nesměly podle zákona dědit majetek a nemovitosti po svých zesnulých manželech. Existovaly však výjimky, například

⁷⁶ Leopold (1790–1867) se stal dědicem celého rodinného konsorcia. Už za života svého otce s ním úzce spolupracoval, r. 1841 založil v Čechách první přádelnu česané příze. Proslavil se rovněž jako bankéř, který zprostředkovával vysoké půjčky státní pokladně, proto byl u císaře Františka v oblíbě. Stejně jako jeho otec, přispíval obrovskými částkami na charitu a staral se o své souvěrce. R. 1848 se osobně angažoval v pražském povstání a výrazně přispěl ke zklidnění poměrů, za což o rok později obdržel pražské měšťanské právo a stal se členem užší městské rady. 23. 2. 1856 mu císař udělil Řád železné koruny III. třídy, na jehož základě byl 17. 4. 1856 povýšen do šlechtického stavu s predikátem „rytíř Lämel (*Ritter von Lämel*)“. Od r. 1861 byl poslancem českého zemského sněmu. Jeho smrtí vymřel rod po meči.

⁷⁷ Simon Selke von Lämel. *Geni* [online]. 2014 [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Simon-von-L%C3%A4mel/6000000003902276075?through=6000000009617308084#/tab/timeline>.

⁷⁸ Ch. STÖLZL, *Zur Geschichte der böhmischen Juden*, s. 202, pozn. 119. Srov. také LA PNP Praha, fond Václav Hanka, nedatovaný dopis Elisy Herzové V. Hankovi.

⁷⁹ *Deutsche Zeitung Bohemia*, 4.12. 1924, Praha, č. 284, s. 3.

právě v případě obchodníků. Vdova byla oprávněná pokračovat v obchodní činnosti svého muže. Babette, manželka Simona Lämela, spravovala své finance již za manželova života,⁸⁰ Elise Herz především po manželově smrti.⁸¹ Dokazují to dochované listiny ve fondech Archivu hlavního města Prahy. Moses Mendelssohn⁸² přeložil do němčiny židovský výraz „*tossefekkettuba*“ jako „*Vermehrungsbrief*“, tedy ujednání o rozmnožení (věna, majetku – dnes bychom asi řekli předmanželská smlouva).⁸³ Povinnost zaopatřit manželku pro případ rozvodu se datuje do období antiky, kdy byl manžel povinen manželce při rozvodu vyplatit 200 dinárů. To byla zhruba cena jednoho volského potahu a měla symbolicky manželce zaručit obživu po rozvodu. Částka i přesný smysl tohoto ujednání se v průběhu staletí měnily, základní myšlenka však zůstala. „*Vermehrungsbrief*“ býval sepisován v okamžiku sezdání obou zasnoubených a mohl být v průběhu manželství navyšován, nikdy však snížen. Ještě ve středověku se striktně dodržovala časový odstup od sezdání snoubenců (*Antrauung*) až po uvedení nevěsty do domu ženichova přesně rok poté. Akt sezdání měl právní platnost a manželství bylo možno ukončit pouze rozvodem; roční lhůta měla prokázat, že nevěsta není těhotná s někým jiným. Tento zvyk v raném novověku vymizel, zvyk zaopatřování žen a případných pozůstalých však zůstal.⁸⁴

⁸⁰ AHMP, Sběrka papírových listin, IV. oddělení, sign. AMP PPL IV – 14471a, 2. července 1806, Babette Lämel žádá magistrát hlavního města Prahy o zaknihování rozsudku ve sporu s Franzem Teichertem o 3000 zl. kauce za Michaela Krause.

⁸¹ AHMP, Sběrka papírových listin, II. oddělení, sign. AMP PPL II – 608/39, Nadace Elisy Herz rozené šlechtičny von Lämmel. Nadační listina.

⁸² Moses Mendelssohn (1729–1786), filozof. Zasazoval se o lepší postavení židů. Roku 1746 se svým pojednáním *Abhandlung über die Evidenz in den metaphysischen Wissenschaften* získal první cenu královské akademie; Immanuel Kant se umístil až na druhém místě. Podporoval židy v učení se němčině za účelem snazší asimilace, hledal průsečíky a společné znaky mezi křesťanstvím a judaismem. Srov. Klaus-Werner SEGREFF, *Mendelssohn, Moses*, in: NDB 17, 1994, s. 46–49. Dostupné z: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118580744.html> [cit. 2014-04-06]. Dramatik a filozof Gotthold Lessing Mendelssohna popisuje jako křehkého, zcela nepřitažlivého malého hrbatého žida. Srov. W. DEREK, *Rothschildové*, s. 16.

⁸³ Birgit KLEIN, *Nach jüdischem Recht oder »Puderhähner Gesetzen«?: Die ehelichen Güterverhältnisse im frühneuzeitlichen Aschkenas*, in: Institut für jüdische Geschichte Österreichs [online]. 2002 [cit. 2014-04-16]. Dostupné z: http://www.injoest.ac.at/upload/007_Klein.pdf.

⁸⁴ A stal se příčinou názorové neshody mezi Mendelssohnem a Herzovým otcem Elkanem ve sporu o dědictví vdovy MalkyLevi z Lipska. Srov. B. KLEIN, *Nach jüdischem Recht*.

S nejstarší dcerou Lämelových, Elisou, se Herz oženil 25. srpna 1808⁸⁵ za přítomnosti jejího otce a strýce (*Oheim=Onkel*) z Lipska; rabínem byl Juda Jeitteles.⁸⁶ Oba novomanželé tedy splnili přinejmenším dvě z podmínek daných familiantským zákonem, a to minimální věk snoubenců (Herzovi bylo v roce svatby 23 a Elise 20 let) a podmínku majetkovou. Jak dokládá oddací list, do Prahy přišel Herz z Lipska a v matrice oddaných je uveden jako „HerschElkan“ (*aus Leipzig*). V matrice narozených je Herz zapsán jako „ElkanHerk“. Kdy přesně začal užívat jméno Heinrich Eduard Herz, není známo; doloženo je jeho užívání ve stejném roce (1811), kdy jej Lämel v souvislosti se svou žádostí o povýšení do šlechtického stavu uvádí pod tímto jménem jako svého nepostradatelného obchodního ředitele („*seine[n] unentbehrlichen Handlungsgeschäftsleiter*“).⁸⁷ Ve stejném roce získal Herz též pražský inkolát. Byl mu udělen 14. listopadu 1811 a Herz získal familiantské číslo po jistém Eliasi Hamburgerovi.⁸⁸

Herzovi byli jednou z nejvýznamnějších židovských rodin v Lipsku. Jak uvádí vzpomínka v listu *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*,⁸⁹ Herz Elkan starší, tedy Herzův otec, studoval na Lipské univerzitě ve věku pouhých šestnácti let. Byl výtečně vzdělaný v matematice, filozofii a krásných vědách, studium však nedokončil; po předčasné smrti svého otce, Heinrichova dědečka, musel převzít rodinný obchod. Byl vzdáleným příbuzným Mosese Mendelssohna, jednoho z největších osvícenských reformátorů židovské víry. Vlastnil v Lipsku dům č. p. 503⁹⁰ na *Reichsstrasse*,

⁸⁵ NA Praha, fond HBMa, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*, kn.2660, nyní dostupná online na <http://www.badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1073&zaznamId=1109560&reproId=3808418>.

⁸⁶ Juda Jeitteles (1773–1838), pražský rabín a orientalista, mj. autor chaldejské (araméjské) gramatiky v hebrejštině. Srov. Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, Bd. 10, Wien 1863, s. 127 (dále jen Wurzbach).

⁸⁷ M. NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“*, s. 229nn.

⁸⁸ NA Praha, fond ČG-HBF, sign. HBF XVII, písm. H, kniha 166, s. 55.

⁸⁹ *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*. Berlin: Philo Verlag und Buchhandlung G.M.B.H., 1932, roč. 1932, č. 4, s. 198–204. Dostupné z: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/titleinfo/2261582>.

⁹⁰ V roce 1932 uváděný jako doposud stojící, č. p. 34. Srov. *Zeitschrift für die Geschichte der Juden*, roč. 1932, č. 4, s. 200.

v domě byla též synagoga.⁹¹ Ve své poslední vůli vyjádřil přání být pohřben vedle své ženy a rodičů v Dessau.⁹² Jeho jedinými žijícími příbuznými byl v tu chvíli syn Eduard Heinrich žijící v Praze, dcera Jette, provdaná Goldschmidt v Kasselu a děti jeho zemřelé sestry Fanny. V závěti uvádí, že dům na Reichsstrasse již dříve, roku 1805, prodal svému synovi⁹³ a vymínil si právo zde dožít. Heinrich Eduard se dědictví domu zřekl ve prospěch své sestry Jette Goldschmidt. O dětství, případně vzdělání H. E. Herze lze pro nedostatek pramenů jen usuzovat z dobového kontextu. Zatímco v Čechách platila povinná školní docházka také pro židovské děti již od dob tolerančního patentu,⁹⁴ tedy po roce 1781, byla situace v německých zemích poněkud odlišná. Po vyhnání židů z Lipska v roce 1710 se tito směli do města vracet pouze v době konání trhu; první ortodoxní modlitebna byla zřízena po roce 1763, reformovaná až v roce 1820.⁹⁵ Díky emancipačním snahám se židovské školství rozvíjelo v jednotlivých spolkových zemích různou rychlostí. Po zavedení povinné školní docházky se rodiče mohli rozhodnout, zda své dítě pošlou do křesťanské nebo židovské obecné školy. Židovské měšťanky se udržely v Lipsku, Berlíně, Mnichově a dalších městech. Vyšší učení zakládali především stoupenci neortodoxní víry, a to v Hamburku, Lipsku, Berlíně a dalších městech. Do většiny těchto vyšších škol byly přijímány i dívky, občas probíhala dokonce

⁹¹ Tamtéž. Stejně jako v Čechách, ani v Německu nesměli židé vlastnit pozemky; autor článku se domnívá, že v městských knihách jsou uvedeny nastrčené osoby, jmenovitě špeditér Selmann a později advokát Römisch.

⁹² Městečko v Sasko-Anhaltsku, ležící zhruba 40 km severně od Halle. Na tomto místě je mou milou povinností poděkovat dr. Berndu Gerhardu Ulbrichovi z Ústavu orientálních studií v Halle, největšímu odborníku na dějiny židů v regionu, za informace ohledně historie židů v Dessau. Archiv místní židovské obce a hřbitov byly totiž v roce 1938 vydrancovány a zničeny. Informace o místě pohřbení Herzových rodičů a prarodičů tudíž nejsou dnes známy a neobsahuje je ani publikace B. G. ULBRICH, *Personenlexikon zur Geschichte der Juden in Dessau*, Moses-Mendelssohn-Gesellschaft, Dessau 2009.

⁹³ Ovšem jako kupující a majitel je uveden Selmann. Od něj „odkoupil“ dům za sumu 27 500 říšských tolarů advokát Römisch, který ale své dědice výslovně upozornil na fakt, že ve smlouvách figuruje pouze z náboženských důvodů a že dům je v majetku Herzových dědiců. Uvedení svého jména jako pravého vlastníka se dočkali až roku 1850 Jettini synové Rudolph Elias a Siegmund Elias Goldschmidtovi po přísežném prohlášení stále žijícího advokáta Römische.

⁹⁴ Louise HECHT, *Um die Judenschaft in Böhmen ... der bürgerlichen Bestimmung immer näher zu bringen: Jüdische Schulen und Schulbücher in Böhmen*, in: Buchforschung: Beiträge zum Buchwesen in Österreich, Wiesbaden 2009, s. 265–279. DOI: Buchvorschung.

⁹⁵ *Geschichte der Religionen in Leipzig*. In: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001– [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Geschichte_der_Religionen_in_Leipzig&oldid=136130671.

společná výuka.⁹⁶ Vzdělání bylo, zřejmě díky výchově a snad i díky vzdálenému vlivu Mosese Mendelssohna, nedílnou součástí celého Herzova života. Ještě v roce 1823 tak byl Herz předplatitelem díla *Der Arithmetiker oder kurze Regeln über verschiedene Gegenstände der Arithmetik sammt deren Ursachen*.

Pravděpodobně po svatbě se manželé Herzovi nastěhovali do domu č. p. 412, kde se jim 15. srpna 1811 narodil jejich prvorozený syn Ludwig.⁹⁷ Rodinné štěstí mladých manželů však nemělo dlouhého trvání; dne 30. dubna 1812⁹⁸ ve věku pouhého tři čtvrtě roku chlapec zemřel, pravděpodobně na tuberkulózu.⁹⁹ V době smrti nejstaršího syna již Herzovi bydleli v domě č.p. 560. Později se svou ženou Elisou a jejich dětmi bydlel Heinrich Eduard Herz v domě Na Příkopě 23, č. p. 957 nejpozději od roku 1836¹⁰⁰ a byl podle autorů P. Šámala a A. Rymareva dost možná i jeho stavitelem. Tento dům také prohledávala policie v roce 1848, když byl po Svatodušních bouřích zatčen jeho zeť, Karl Maria Drahotín baron Villani. Policie naštěstí našla pouze Villaniho cestovní brašnu s nevýznamnými soukromými písemnostmi a penězi.¹⁰¹ Stejně tak je Herz považován za stavitele domu č. 534 Rytířská 13/ V Kotcích 14.¹⁰² Tento dům, postavený na místě tří domů, vlastnil Herz v letech 1837 až 1840. Koupil jej za sumu 3000 zl., v době prodeje činila cena nemovitosti už 7300 zl. Tyto údaje však nejsou zcela přesné – z archivních pramenů vyplývá, že žádost o zápis do Desk zemských byla podána již o celých pět let dříve, než uvádí P. Šámal. Nejedná se také o domy dva, ale jeden, s vnitřním dvorem a pasáží spojující právě ulice Rytířská a V Kotcích. V žádosti se uvádí odhadovaná hodnota domu

⁹⁶ Claudia PRESTEL, *Emanzipation und Jüdische Erziehung*, in: Handbuch jüdische Kulturgeschichte [online]. Universität Salzburg, 2014 [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: <http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/emanzipation-und-juedische-erziehung/>.

⁹⁷ NA Praha, fond HBMA, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*, kn. 2483, s. 361, nyní dostupná online na <http://www.badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1073&zaznamId=1109375&reproId=3799508>.

⁹⁸ NA Praha, fond HBMA, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*, kn. 2754, s. 304. Srov. AHMP, Sběrka matrik, Kostel Panny Marie před Týnem, sign. Týn Z6.

⁹⁹ Židovská matrika zemřelých uvádí jako příčinu smrti „*Abzehrung*“, křesťanská u sv. Týna udává „*Darrsucht*“. Oba tyto výrazy sice poukazují na sešlost věkem, úbytě, ale s největší pravděpodobností se jedná o tuberkulózu.

¹⁰⁰ Na zábradlí domu zůstalo dodnes zachováno ozdobné „H“. Srov. Petr ŠÁMAL – Alexandr RYMAREV, *Domy na Starém Městě pražském*, Praha 2006, s. 33.

¹⁰¹ Petra SPOUSTOVÁ, *Karel Maria Drahotín Villani, šlechtic vlastenec*, diplomová práce FF JU, České Budějovice 2008, s. 20.

¹⁰² P. ŠÁMAL – A. RYMAREV, *Domy na Starém Městě pražském*, s. 135.

ve výši 30 000 zlatých a žádost byla zemským soudem kladně vyřízena dne 6. června 1832.¹⁰³ Jak jsme si již řekli, vlastnictví nemovitostí v křesťanských čtvrtích nebylo pro židy nijak jednoduché. Obecně záviselo na vrchnosti, zda takový nákup povolí, ale v podstatě platil zákaz nákupu a vlastnictví křesťanských nemovitostí. Zahraniční židé směli podle dvorského dekretu z roku 1776 vlastnit nemovitosti, pokud byli shledáni dostatečně „způsobilí“ k takovému vlastnictví a očekávalo se brzké udělení inkolátu.¹⁰⁴ Takzvaní „privilegovaní“ židé, k jakým rodina velkoobchodníka Herze dozajista patřila, měli situaci poněkud snazší. I když se na ně vztahovala stejná omezení jako na jejich souvěrce, úřady většinou přihlédly k zásluhám o stát i korunu a přimhouřily oko. Jedním z takovýchto privilegovaných byl bezesporu již Herzův tchán Simon von Lämle, jemuž bylo už v roce 1813 povoleno vystěhovat se z pražského ghetta a dokonce přesunout sídlo firmy do Vídně.¹⁰⁵ Jemu podobných nebylo mnoho, ale díky dvorskému dekretu z roku 1785 bylo židům povoleno zakupovat a vlastnit nemovitosti za účelem tovární výroby. Podmínkou sice bylo prokázání užitečnosti takové tovární výroby a doložení podnikatelské způsobilosti; ve výsledku toto nařízení umožňovalo majetnějším pražským rodinám opustit stísněné ghetto. Množily se i různé pokusy o získání nemovitostí za pomoci nastrčených křesťanských prostředníků; úřady takové případy vyšetřovaly a nezhledně vyměřily pokutu nebo nařídily prodej a vystěhování. Pokud se však záležitost dostala až k soudu, mohlo takové jednání vést k okamžité ztrátě nemovitosti bez náhrady. Další z možností byla žádost adresovaná samotnému císaři, podmíněná ovšem významnými zásluhami o stát, ale ani zde neexistovala záruka úspěchu. V těch výjimečných případech, kdy bylo povolení úředně uděleno, bylo nutno prokázat „výjimečnou způsobilost“ (*ausnahmsweise Fähigkeit zum Erwerb und eigentümlichen Besitz der christlichen Realitäten*).¹⁰⁶ K úplnému zrovnoprávnění židů jako vlastníků nemovitostí došlo až v roce 1861. To už se ale H. E. Herze netýkalo.

¹⁰³ AHMP, fond MHMP I., Hlavní spisovna 1784-1920, odd. A, rok 1832-36, sign. A11/305, kart. 415.

¹⁰⁴ V. LEININGER, *Auszug*, s. 104.

¹⁰⁵ J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 445.

¹⁰⁶ V. LEININGER, *Auszug*, s. 113.

Zatím si Herz svůj život v monarchii teprve zařizoval. Netrvalo dlouho a manželé mohli opět oznámit radostnou novinu: že se jim dne 7. července 1813 narodil další syn, pojmenovaný Karl.¹⁰⁷ Naneštěstí se ani Karl nedožil nijak vysokého věku, zemřel v Hamburku roku 1836 ve věku pouhých 23 let¹⁰⁸, takže ani neměl možnost se do otcova podnikání zapojit. Z některých archivních pramenů vyplývá, že Heinrich Eduard Herz přestoupil společně se svým synem Karlem na křesťanskou víru. Prameny se bohužel rozcházejí jak v údajích, jaké vyznání si vybrali, tak i v tom, zda se nechali pokřtít oba (otec a syn) nebo jen jediný syn Karl. V knihách židovských familiantů jsou uvedeny částečně protichůdné údaje. Kniha s inventárním číslem 186¹⁰⁹ uvádí stručnou poznámku „*Karl 1814 getauft*“, oproti tomu kniha inv. č. 166 (písmeno H)¹¹⁰ rozvádí tuto informaci následovně: „*Vater und Sohn beideim Jahre 1824 zum evangelischen Religion übertreten*“. Taková časová disonance deseti let je skutečně pozoruhodná. Rozhodnutí nechat se pokřtít nebylo rozhodně žádnou snadnou volbou. Židovské obce žily velice pospolitým životem, predestinovaným uzavřeností ghetta. Veškerý náboženský život se odehrával v rámci komunity, ať již se jednalo o vykonávání náboženských rituálů nebo o slavení židovských svátků. Důraz na začlenění a spolupráci v rámci komunity byl tedy značný, a o to komplikovanější bylo její opuštění, neboť odpadlík přestal prakticky pro obec existovat. Jelikož člověk je tvor společenský, bylo jistě důležité zapojit se do jiné skupiny osob. Koncem 18. a v první polovině 19. století byla nicméně konverze ke křesťanství relativně snazší díky uvolňujícím se vazbám v horních vrstvách evropské společnosti. Židé ve stále větší míře absorbovali kulturu a osvojovali si jazyk svého okolí. Pokřtění začalo být považováno za cenu k přijetí do křesťanské společnosti. Mladí intelektuálové se snažili vymanit z úzkého rámce židovství a působit na celou evropskou společnost. V některých komunitách, například v Berlíně, se více než polovina následníků židovských patricijských rodin přiklonila ke křesťanství, včetně Mendelssohnových

¹⁰⁷ NA Praha, HBMa, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*, kn. 2483, s. 395.

¹⁰⁸ AHMP, *Soupis pražských domovských příslušníků 1830–1910*, poř. č. 119, kart. 90.

¹⁰⁹ NA Praha, ČG-HBF, sign. HBF XVII, inv. č. 186.

¹¹⁰ NA Praha, ČG-HBF, sign. HBF XVII, inv. č. 166.

potomků.¹¹¹ Konverze ke křesťanství byla někdy také podmínkou k získání šlechtického titulu; mnozí si vybírali spíše střízlivější evangelické náboženství. Nebyly výjimečné ani případy, kdy si židovští rodiče svou víru z piety ponechali, ale děti pragmaticky nechali pokřtít ihned po narození. Dokonce se vyskytovala i manželství, kde si jeden z partnerů svou víru ponechal, zatímco druhý konvertoval.¹¹² Většina odpadlíků se údajně necítila být ke křesťanství nijak zvlášť přitahována, ani nejednali pod nátlakem. Apostaze začala být považována za společenskou formalitu, prováděnou v zájmu kultury, společnosti nebo kariéry. Encyklopedie Judaismu¹¹³ si také poněkud protiřečí v otázce manželství a odpadlíků. Zatímco podle Zákona (Deuteronomium 29:14) je odpadlík i nadále považován za žida, i když hřešícího, v kapitole pojednávající o rozvodech je uvedeno, že židovka se s manželem raději rozvede, než aby žila s odpadlíkem. Je tedy snadné si představit, jaké asi v domácnosti H. E. Herze probíhaly diskuze a co všechno musel každý z manželů zvažovat. Elisa totiž vytrvala ve víře až do své smrti.

Synové Ludwig (* 1811) a Karl (* 1813) nebyli jedinými dětmi Heinricha a Elisy. Již v srpnu 1809 se jim narodila dcera, pojmenovaná Otilie. Jejím manželem se stal Louis von Haber (1804–1892), potomek židovské rodiny bankéřů a průmyslníků z Bádenska. Louis stál spolu se svým bratrem Moritzem (1798–1874) a vídeňským Anselmem Rothschildem u zrodu vídeňské Creditanstalt v roce 1855. Banka získala zakládací listinu 31. října 1855 a vzbudila značný ohlas. Lidé snažící se koupit její akcie hned z počátku čekali na zahájení prodeje celou noc a neodradily je ani přivaly sněhu.¹¹⁴ Zatímco se nejmladší bratr Samuel (1812–1892) usadil v Paříži, Louis konvertoval ke

¹¹¹ Ze šesti dětí pouze dvě zůstaly u judaismu – syn Josef a dcera Recha. Synové Nathan a Abraham se stali protestanty; Abraham je otcem slavného hudebního skladatele Felixe Mendelssohna-Bartholdyho. Dcery Dorothea a Henriette přestoupily na katolickou víru. Michael A. MEYER, *Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749–1824*, Detroit 1972, s. 101.

¹¹² Kai DREWES, *Jüdischer Adel: Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt-New York 2013.

¹¹³ Jewish Virtual Library: Apostasy. AMERICAN-ISRAELI COOPERATIVE ENTERPRISE (AICE). *Jewish Virtual Library* [online]. 2008, 2012 [cit. 2015-03-03]. Dostupné z: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0002_0_01188.html.

¹¹⁴ W. DEREK, Rothschildové, s. 162.

křesťanství a roku 1829, rok před svatbou s Otilíí, byl nobilitován.¹¹⁵ Ke jménu si zvolil predikát „von Linsberg“ podle rakouského zámku, který rodina vlastnila. Byl prezidentem Západočeské důlní společnosti, členem správní rady České západní dráhy a viceprezidentem Rakouské severozápadní dráhy. V 80. letech byl v Městci u Poděbrad (dnešní Městec Králové) členem okresního výboru. Jejich syn Ludwig (1831–1879) zemřel bezdětný a rod jím po meči vymřel.¹¹⁶

Druhá dcera, Wilhelmine, se narodila 22. srpna 1810. Provdali ji za Ignaze šlechtice z Hofmannsthalu (1807–1876). Ignaz byl lékařem ve vídeňské Všeobecné nemocnici a představeným vídeňské náboženské obce. Tuto funkci pravděpodobně „podědil“ po svém otci Isaaku Löwovi, jenž tuto funkci zastával od roku 1806. Isaak Löw von Hofmannsthal (1749–1849) studoval náboženství a měl se stát rabínem. V domě velkoobchodníka, jistého Königswarta, kde pracoval jako domácí učitel, se ovšem přiučil obchodu a po zaměstnavatelově smrti velkoobchod vedl dále pod svým jménem.¹¹⁷ Byl prastrýcem Huga von Hofmannsthal (1874–1929), známého rakouského básníka, dramatika a spisovatele, autora libreta k operám *Salome*, *Růžový kavalír* nebo *Žena beze stínu* světoznámého skladatele Richarda Strausse.¹¹⁸ Ignaz založil ze svých vlastních peněz (několik tisíc zlatých) knihovny v nejméně 15 nemocnicích, byl jmenován knihovníkem všeobecné nemocnice a nemocnice pro duševně choré ve Vídni. Byl aktivním členem mnoha kulturních a dobročinných spolků; díky němu vzkvétaly nově vzniklé vídeňské části jako Hietzing, Döbling, Ober- a Unter-St. Veit.¹¹⁹

Roku 1812 se manželům Herzovým narodila třetí dcera, jež dostala jméno Mathilde. Vdala se za barona Karla Drahotína von Villani (1818–1883), který byl o šest let mladší. Rodina jejího manžela byla velmi stará – první zmínky o

¹¹⁵ Srov. Joachim O. RONALL, *Ludwig von Haber von Linsberg*, in: *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Ed., 8, 2007, s. 174.

¹¹⁶ Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 1, Praha 2010, s. 310.

¹¹⁷ P. MAŠEK, *Šlechtické rody 1*, s. 372.

¹¹⁸ *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Hugo von Hofmannsthal* [online]. c2015 [citováno 28. 03. 2015]. Dostupný z WWW: <http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Hugo_von_Hofmannsthal&oldid=12346100>.

¹¹⁹ Wurzbach 9, 1863, s. 166.

rodu Villani pocházejí již ze 12. století – a pocházela z Itálie. Do Čech se rod dostal ve století sedmnáctém, kdy byl roku 1642 Karlu Hyacintovi udělen inkolát. Rodina vlastnila několik statků, například Liběchov, Sukorady a Kunratice. Karel Drahotín vystudoval vojenskou akademii ve Vídni, ale později z armády vystoupil. Žil na záměčku Střížkov, který zakoupil za cenu 36 000 zlatých získaných převážně z věna své ženy, publikoval verše v českém jazyce a do češtiny také přeložil část armádních předpisů. O jeho českém vlasteneckém smýšlení vypovídá jeho zvolení do Svatováclavského výboru, jeho aktivní účast v pražském povstání 1848 a následné stodenní věznění.¹²⁰ Po pádu Bachova absolutismu, kdy se politická situace poněkud uvolnila, přesídlila rodina do Prahy, kde v domě U Helmů¹²¹ vedla Mathilde vyhlášený kulturní a politický salón, v němž se diskutovalo nejen v německém a francouzském jazyce, ale i v češtině. Mathilde byla okouzující hostitelka, jejíž šarm a současně vzdělanost a kultivovanost přitahovaly osobnosti, jakými byli Josef Václav Sládek, Svatopluk Čech, nebo dokonce František Palacký, jenž do rodinného salonu Villaniů zavítal zhruba dvakrát do roka. Baron Villani nebyl vlastenec jen slovem, neustále se zapojoval do veřejného života. Byl zvolen prvním starostou benešovského okresu, organizoval sbírku na výstavbu Národního divadla a v roce 1870 byl zvolen do říšského sněmu; tento mandát však nevykonával.¹²² Jako člen spolku Blaník sehrál úlohu v jednom z největších vlasteneckých počinů 19. století: „při kladení základních kamenů k budově Národního divadla 16. května 1868. Kámen vylomený z mytické Velké skály na ozdobeném valníku přivezli do Prahy Antonín Norbert Vlasák a baron Karel Drahotín Villani, poslanec českého sněmu za podblanické okresy a známý mecenáš tehdejšího regionálního kulturního dění.“¹²³ Záměček Střížkov jeho syn Karel (1859–1923) později prodal.¹²⁴ Mathilde dožila na Zbraslavi v č.p. 1523/II., zemřela v Malé Chuchli 20. srpna 1885 ve věku 59 let. Spolu se svým otcem

¹²⁰ Petra SPOUSTOVÁ, *Karel Maria Drahotín Villani, šlechtic vlastenec*, diplomová práce FF JU, České Budějovice 2008, s. 15.

¹²¹ Na rohu ulic Lazarské a Vodičkovy.

¹²² P. SPOUSTOVÁ, *Karel Maria*, s. 54.

¹²³ Jitka KARTUSOVÁ, *Literární tradice a současnost Benešova a okolí*, rigorózní práce PedF UK, Praha 2010, s. 15.

¹²⁴ P. MAŠEK, *Šlechtické rody* 2, s. 402.

Heinrichem Eduardem a synem Karlem je pohřbená v nejstarší části Olšanského hřbitova s dnešním označením II-3-145.¹²⁵ Je tedy poněkud zvláštní, že ačkoli rodina Villani byla považována za vlasteneckou, cukrovar a osobnost jeho zakladatele je ještě v roce 1867, tedy 18 let po Herzově smrti, očerňován jako nepřítel českého živlu, který se ve volbách do české komory přičinil k porážce Národní strany.¹²⁶

¹²⁵ Viz příloha č. 1 (Archiv autora). V žádném tištěném seznamu hrobů se jméno H. E. Herze nevyskytuje, přestože je na náhrobní desce jeho jméno jasně uvedeno jako první. Srov. Jeronym M. LÁNY, *Olšanské hřbitovy 1680–1980*, 3. dopl. vyd., Praha 1998, s. 63. Není uveden ani v knize Miloš SZABO, *Olšanské hřbitovy I. a II.*, Praha 2010.

¹²⁶ *Národní listy*, č. 110, 20. 4. 1867, s. 3.

5.2 Na vrcholu kariéry: cukrovary a rafinerie na Zbraslavi, v Praze a v Libněvsi

Zbraslav

Zkušenosti s rafinováním cukru získal mladý H. E. Herz ve Zbraslavské rafinerii, u které se proto na chvíli zastavme. Rafinerie sama prošla poměrně komplikovaným vývojem. Byla založena v prostorách zrušeného cisterciáckého kláštera již v roce 1787 pod názvem *k. k. Privilegirte Zucker-Raffinerie in Königsaalbey Prag*. Rafinerie získala několikrát státní podporu, klášterní budovy věnoval císař Josef II. bezúplatně;¹²⁷ přesto příliš neprosperovala, několikrát změnila majitele a v roce 1804¹²⁸ přestala pracovat docela. Roku 1812 ji koupil Anton Richter¹²⁹ (1782–1846), ale v situaci, kdy byl cukr zdaněn 100% daní, prozatím nevyráběl a snažil se dvorskou komoru přimět k vytvoření lepších podmínek. Celní úvěr ve výši 30 000 zlatých mu byl schválen až v roce 1821;¹³⁰ jednání dvorské komory zřejmě uspíšila kontinentální blokáda. S nástupem H. E. Herze 1. ledna 1819,¹³¹ kterého si Richter našel s ohledem na jeho finanční možnosti nových investic, se situace zlepšila a již v následující kampani 1820 zpracovala rafinerie ve třech varnách 30 000q surového cukru na dvanáct druhů cukru a jeden druh sirupu. Část výroby dodávala dokonce do Uher.¹³² Po odchodu Herze, který se roku 1823 osamostatnil, nastoupil na jeho

¹²⁷ Johann SLOKAR, *Geschichte der Österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Wien 1917, s. 574.

¹²⁸ J. Slokar uvádí rok 1802. Srov. J. SLOKAR, *Geschichte*, s. 576.

¹²⁹ O. ŘÍHA, *Počátky*, s. 26. A. Richter byl od r. 1834 členem řádného ředitelství Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách. Srov. A. ŠPIRITOVÁ, *Jednota*, s. 12. K jeho osobě nejsouhrněji M. MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů 1*, 2003, s. 384–385.

¹³⁰ Otruba a Kropf uvádějí rok 1818. Srov. Gustav OTRUBA – Rudolf KROPF, *Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung*, Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 12, 1971, s. 53–237.

¹³¹ NA Praha, ČG Commerciale, č. kart. 877, inv. č. 673, č.j. 168. Srov. také P. A. LABSKY, *Anton Richter: ein Charakter aus dem Industrieleben Böhmens*, Libussa 10, 1851, s. 351–396, zvl. s. 360: „Zum Behufe noch umfassender Unternehmungen, namentlich der Zuckerraffinerie, suchte Richter einen bemittelten Gesellschafter, den er auch in der Person des Herrn H. E. Herz mit vieler Mühe fand“.

¹³² Tamtéž.

místo pražský obchodník Ignaz Ferdinand Kolb. Rafinérie v tomto období zaměstnávala 43 dělníků bydlících v továrně a pět bydlících mimo ni (hrnčíř, provazník, měditepec, truhlář a výrobce papíru). Roku 1828 si rafinerie pořídila parní stroj o výkonu 14 koňských sil. Roku 1834 byla zavedena výroba řepného cukru s nejmodernějším vybavením, která v roce 1841 vyrobila 1 300q cukru, mimo jiné i tzv. velikonočního cukru (*Osterzucker*¹³³). V roce 1837 byla jednou z nejlepších rafinérií v Čechách; svou produkcí pokrývala čtvrtinu spotřeby celé země.¹³⁴ Dokladem je mimo jiné dobrozdání českého gubernia z roku 1823, kde se uvádí, že „*die fast aufgelöste [= aufgelöste] Zuckerraffinerie durch den Beytritt des Herz wieder ins Leben zurückgebracht wurde, und täglich an Kraft gewinne*“ a níže potom „*daß seit der Mitwirkung des H. E. Herz große Quantitäten Zucker aus der Königsaalers Raffinerie verzollt wurden, und der Ansatz des raffierten Zuckers sowohl im Land als nach Ungarn als bedeutend bezeichnet werden müßte*“.¹³⁵ V tomto roce se, jak řečeno výše, H. E. Herz osamostatnil.

Praha

Obchodní činnost v době předbřeznové byla usměrňována množstvím norem, předpisů a zvyklostí, které i přes četné pokusy nebyly nikdy sjednoceny. Do počátku 50. let 19. století existovaly v podstatě dvě kategorie obchodní živnosti: *svobodná* a *vázaná*. Svobodně se obchodovalo (a po zhroucení měny v roce 1811 především spekulovalo) se základními potravinami, především s obilím (moukou), s vínem, dřevem, železem, lnem a vlnou. Vázaná obchodní činnost mohla být provozována pouze na základě úředního povolení, které bylo vydáváno zvlášť pro velkoobchod a zvlášť pro maloobchod. Žadatelé museli

¹³³ Cukr připravovaný zvlášť k židovským oslavám Velikonoc.

¹³⁴ Oesterreichische National-Encyklopädie, Bd. 6, 1837, s. 318–319.

¹³⁵ AT-OeStA Wien, FHKA NHK, Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10.I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č.j. 148 (24. III. 1823), 229 (20.IV. 1824) a 235 (23. II. 1824).

prokázat kromě odborných znalostí a mravní bezúhonnosti i jisté finanční prostředky.¹³⁶

Prvního února 1823 podal Herz žádost k pražskému guberniu o povolení ke stavbě nové rafinerie a u dvorské komory podal žádost o povolení celního kreditu.¹³⁷ Ke své žádosti o půjčku dokládá dobrozdání Zemské obchodní komise v Praze,¹³⁸ ve kterém se praví, že se již léta úspěšně pohybuje v oblasti obchodu s koloniálním zbožím, čímž si vysloužil přední místo mezi obchodníky. Z toho důvodu byl také vybrán k podpoře nově vzniklého obchodního spolku Labské vodní dopravy.¹³⁹ Tato žádost byla v roce 1824 schválena s odůvodněním, že by nebylo spravedlivé neposkytnout žadateli (tedy Herzovi) pobídku, již jiní obdrželi. Dalšími důvody pro poskytnutí pomoci byla snaha o dosažení nezávislosti na dováženém cukru.¹⁴⁰ Jak zdůvodnění zdůrazňuje, zřízení cukrovaru nebo rafinerie je finančně náročným počinem, který se začíná vyplácet až po delší době, na rozdíl od jiných typů podniků. V souhlasném stanovisku dvorské komory je dále zdůrazněn sociální aspekt takového podniku, který dá práci nejen dělníkům a zemědělcům, ale také výrobcům dřevěného uhlí, obchodníkům se dřevem, výrobcům papíru, truhlářům a mnoha dalším. Požadovaná půjčka tedy byla po jedné uctivé

¹³⁶ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 32.

¹³⁷ O. ŘÍHA, *Počátky*, s. 28.

¹³⁸ Zemské obchodní komise byly předchůdkyněmi obchodních a živnostenských komor, o jejichž zřízení se uvažovalo již od roku 1818, ale k jejichž založení došlo v Čechách až roku 1850. Např. ve Francii ovšem působily již od 17. století. Zemské obchodní komise se měly skládat z obchodníků, průmyslníků, zemědělců a znalců technických i hospodářských oborů. Jejich úkolem bylo podávat zprávy o potřebách obchodu, průmyslu i zemědělství, zjišťovat výsledky výročních trhů a podávat jednou za rok souhrnnou zprávu o stavu těchto odvětví. Srov. stručně Bohumír BROM, *Historie obchodních a živnostenských komor na území českých zemí*, Praha 2001.

¹³⁹ AT-OestA Wien, FHKA NHK Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10. I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č. j. 148: „Seinen ausgebreiteten comerciellen Geschäftskennntniße und Handlungsverbindungen zu den ersten Handlungsbunten in Prag gehören, und aus diesen Gründe von dem Handelsstand zum leitenden Ausschüße bey, dem zur Beförderung der Elbeschiffarth errichteten Handelsvereine beruffen worden sey“.

¹⁴⁰ AT-OestA Wien, FHKA NHK Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10. I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č. j. 229: „zur Einrichtung einer und zur Erweiterung einer bestehenden Raffinerien aufzumuntern, und die inländische Zucker-Cosu[m]mation am Auslande mit der Zeit ganz unabhängig zu machen“.

urgenci¹⁴¹ schválena, splátky měly následovat po dobu pěti let počínaje následujícím rokem, vždy 1/10 každé pololetí.¹⁴²

V kladné odpovědi dvorské komory se českému guberniu ukládá informovat žadatele o povinnosti vést řádně účetnictví, varní knihu (*Sudbuch*), tzv. prodejnici (*Verschleißbuch*) a pečlivě evidovat prodej rafinátu, sirobu a zejména cukrové moučky. Doslova se zde praví, že žadatel je povinen prodávat sebemenší množství cukerné moučky nebo sirupu oproti podpisu a knihy mít neustále k dispozici pro případnou kontrolu. Současně je ve vyjádření gubernia varování, že sebemenší porušení těchto podmínek bude mít za následek okamžité zrušení celní úlevy a odebrání povolení k provozu rafinerie.¹⁴³ Vzhledem k pozitivnímu vyjádření dvorské komory byl magistrát nakloněn žádost podpořit a povolit novou rafinerii uvnitř městských hradeb. Magistrát podmínil další jednání ohledně výběru vhodného místa schválením půjčky, předložením stavebních plánů a finanční rozvahy a také schválením policie a dalších orgánů. Oním vhodným místem pro provoz nové rafinerie se stal dům č. 460/2 v ulici „*KarlshoferGasse*“, dnešní Ke Karlovu 460/11. Dům byl přestaven počátkem osmnáctého století jako šlechtické sídlo rodu Voračických z Paběnic. Již v roce 1733 ale pro dluhy propadl majitelům pozemku – augustiniánskému klášteru, později měnil majitele stále častěji a chátral.¹⁴⁴ V roce 1764 zde v nájmu bydlela hraběnka z Vrtby, později dům připadl kněžně Alžbětě Fürstenbeg, rozené Thurn-Taxis.¹⁴⁵ Gubernium udělilo souhlasné stanovisko při dodržení podmínek stanovených magistrátem.¹⁴⁶ Stavební úřad stanovil několik dalších podmínek: v prostorách vaříčů a prodejny bylo třeba v zájmu lepší požární odolnosti zaklenout stropy cihlami, některé nepříliš pevné

¹⁴¹ AT-OestA Wien, FHKA NHK Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10. I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č. j. 235.

¹⁴² AT-OestA Wien, FHKA NHK Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10. I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č. j. 229.

¹⁴³ NA Praha, ČG Commerciale, č. kart. 877, inv. č. 673, č.j. 168.

¹⁴⁴ Růžena BAŤKOVÁ, *Umělecké památky Prahy: Nové Město – Vyšehrad*, Praha 1998, s. 341.

¹⁴⁵ Karel NAVRÁTIL, *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého a bývalého královského kláštera řeholních kanovníků Lateránských sv. Augustina, nyní městské chorobnice, na hoře Karlově v Novém městě Pražském*, Praha 1877, s. 147.

¹⁴⁶ AT-OestA Wien, FHKA NHK Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10. I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č. j. 148.

zdi měly být zesíleny opěrnými pilíři. Ani vnější fasáda neušla kritice stavebního úřadu; ten ji považoval za „přeplácanou a bez vkusu“ a nezapadající příliš do okolní zástavby a povolení její případné úpravy ponechal magistrátu k laskavému uvážení.¹⁴⁷ Záležitost se ještě zkomplikovala z majetkových a finančních důvodů. Jak je uvedeno dříve, na zakupování křesťanských nemovitostí mimo ghetto nebylo nahlíženo přívětivě. Doklad o podrobnostech magistrátních podmínek ohledně vlastnictví nebo pronájmu vhodné budovy bohužel chybí, je však dochovaný protest samotného Herze. V dopise¹⁴⁸ se žadatel ohrazuje vůči stanoveným podmínkám a vypočítává logické důvody pro nákup a nikoliv pronájem nemovitosti. Uvádí doslova, že *„k podobnému podniku je třeba velkého sebezapření a finančních nákladů, a to v době, která je ovládaná penězi a mnozí se raději vrhají na spekulace s cennými papíry“*.¹⁴⁹ Dále uvádí, že již samotné nalezení vhodné budovy není snadné. Vzhledem k zamýšlenému záměru je ideální budova samostatně stojící, se zpevněnými podlahami a požáru odolnými varnami. Argumentuje vcelku trefně v otázce vlastnictví: *„Který majitel domu by povolil totální přestavbu, která znemožňuje jakékoli jiné využití? A který továrník by investoval značný kapitál do cizího majetku a stal se tak závislým na úrocích, libovůli a šikaně majitele domu? Vlastnictví je zde nezbytnou podmínkou, bez níž taková továrna nemůže vzniknout“*.¹⁵⁰ Záležitost s vyřízením žádosti se tedy protáhla na téměř celý rok; konečné povolení bylo z Vídně odesláno 10. prosince a do Prahy dorazilo 22. prosince 1823. Dle instrukce měl být Herz vyrozuměn, že povolení bylo uděleno. Rafinerie zahájila úspěšný provoz. Ani nemohla jinak; jednou z

¹⁴⁷ NA Praha, ČG Commerciale, č. kart. 877, inv. č. 673, č.j. 168. Von der K. K. Landesbaudirektion Prag am 5. Mai 1823.

¹⁴⁸ Bohužel nedatovaném a neúplném.

¹⁴⁹ „Es gehört eine grosse Selbstverlägnung und viel Sinn für Fall[...] Unternehmungen dazu, und bei diesen Geldbedrängten Zeiten, wo die [...] Kapitale dem erzeugenden Gewerbe entzogen und zu Papierspekulation [...] verwendet werden und im Unternehmen zu wagen, dessen Errichtung [sich] [immer] so grossen Kostenaufwand verlangt“.

¹⁵⁰ „Welcher Hausbesitzer würde es wohl gestatten, dass man mit seinen Hause eine solche totale Umstellung vornehme, die jede andere Besetzung, und Verwendung ausschliesst? Wie kann ein Fabrikenbenemer es wagen ein bedeutendes Kapital in so anders Eigentum zu verbauen, und sich dabey von den überspannten Zinsforderungen, willkürlichen Beignissen und allerley Chikanen des Hauseigentümers abhängig zu machen? Hier wird demnach der eigentümliche Besitz des Fabriklokals für den Unternehmer unerlässliches Bedigniss, ein notwendiges Mittel zum Zweck ohne welches die Fabrike nicht zu Stand kommen kann“.

obecných podmínek udělování privilegií bylo totiž uvedení do provozu „do roka a do dne“.¹⁵¹ V archivním materiálu podobná zmínka výslovně uvedena není, je tedy otázkou, zda tato podmínka platila jen pro privilegia zvláštní důležitosti (železnice), nebo zda se jedná o podmínku všeobecně známou a platnou.

V první polovině 40. let je mezi šesti českými rafinériemi uváděna též rafinérie pražského obchodníka Heinricha Eduarda Herze v Praze (1825–1849).¹⁵² Ta zpracovává třtinovou surovinu i řepný sirob. V roce 1841 vyprodukovala 1 300q rafinády, včetně „Osterzucker“, surovinu především vykupovala k dalšímu zpracování od jiných cukrovarů (sirobáren). Vlastní zpracování cukrové řepy bylo jen nevýznamnou částí produkce. Produkce kampaně 1844/45 byla již 12 000q, z toho zhruba polovina pocházela z řepného sirupu a polovina ze sirupu koloniálního, tedy třtinového. Sirup na rafinát v této době v Čechách zpracovávají pouze čtyři rafinerie, všechny v Praze nebo jejím bezprostředním okolí: Herzova na Novém Městě, Kolbova na Zbraslavi, Bärenreiterova na Smíchově a rafinerie Bense a Petermann v Karlíně, přičemž všechny měly zhruba stejnou kapacitu.¹⁵³

Jaká asi byla konkurence na poli rychle se rozvíjejícího cukerného, textilního a chemického podnikání, si můžeme přiblížit na sporu, jenž řešil pražský magistrát v roce 1828. Názorně též můžeme vidět vzájemnou provázanost jednotlivých oborů. V roce 1828 se na pražský magistrát obrátili se svou stížností podnikatelé Michael Balling,¹⁵⁴ jeho bratr Augustin Balling a paní Eleonora von Flick, majitelka panství Staré Hobzí (Althart).¹⁵⁵ Stěžují si na porušení privilegia, uděleného jim 17. dubna 1828, jež mělo platnost pět let.

¹⁵¹ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 32.

¹⁵² F. DUDEK, *Počátky*, s. 14.

¹⁵³ Pro rok 1845 to na Zbraslavi bylo 15 000q, na Smíchově 12 000q a v Karlíně 10 000q. *Journal des Oesterreichischen Lloyd*, roč. 10, č. 124 (18.10.), Terst 1845, s. 4.

¹⁵⁴ Michel Balling (1776–1848), chemik a císařský vrchní ředitel hutního úřadu (*Oberhüttenamtsdirektor*). *Michael Balling*. in: Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation, 2001–, 2014 [cit. 2014-12-29]. Dostupné z: [http://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Balling_\(Chemiker\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Michael_Balling_(Chemiker)).

¹⁵⁵ Eleonora von Flick, majitelka panství Staré Hobzí a nájemkyně podniku v Cizkrajově, kde zřídila tzv. olověné komory (*Bleikammer*) na výrobu kyseliny sírové, první tohoto druhu na území Rakouska. Srov. Pavel KOBLASA, *Razumovští a Picchioniové na Českém Rudolci*, *Rodopisná Revue* 15, č. 2, 2013 [online]. Dostupné z: http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2013-2_soubory/03-05-rudolec.pdf [cit. 2014-12-29].f.

Privilegium bylo uděleno za „objevení způsobu, jak místo octanu olovnatého a octanu sodného lze pro účely barvení a potiskování látek (kartounu) použít tekutinu zvanou surogát octanu olovnatého“ a vztahovalo se i na výrobu tohoto surogátu (= náhražky).¹⁵⁶ Přesný popis výroby této náhražky podává přehled *„Beschreibung der Erfindungen und Verbesserungen, für welche in den kaiserlich-königlichen Staaten Patente ertheilt wurden, und deren Privilegiums-Dauer nun erloschen ist. Erster Band, welcher Privilegien vom Jahre 1821–1835 enthält“*.¹⁵⁷ Ve stížnosti se uvádí, že poté, co bylo bratrům Ballingovým a Eleonoře von Flick privilegium uděleno, začali surogát dodávat do Porgesovy továrny, což mohou doložit. H. E. Herz si údajně u majitele kartounky Beera Porgese¹⁵⁸ vyprosil láhev jimi dodávaného patentovaného surogátu a tento potom napodobil a B. Porgesovi dodal blíže nezjištěné množství. Stížnost byla magistrátu doručena v květnu 1828 a ten nařídil místní šetření. Proběhlo 21. srpna 1828 v odpoledních hodinách a zúčastnili se jej, kromě úředníků, také August Balling, E. v. Flick, Dr. Druchsa z Pražské Polytechniky, jeden zaměstnanec Beera Porgese a zástupce vrchnostenského úřadu v Karlíně, kde kartounka stála. Byly odebrány vzorky ze tří sudů, tyto sudy zapečetěny a vzorky podrobeny zkouškám. Podle zjištění se skutečně jednalo o surogát, ovšem dodaný H. E. Herzem. Výše uvedené sudy se surogátem byly zabaveny a provinilci bylo uloženo zaplatit veškeré náklady

¹⁵⁶ Stephan RITTER VON KEEß, *Systematische Darstellung der neuesten Fortschritte in den Gewerben und Manufacturen: und des gegenwärtigen Zustandes derselben*, 2. Aufl., Wien 1830, s. 730: „Die Fabrikanten Augustin und Michael Balling und Eleonora von Flick in Prag erhielten d. 17. Apr. 1828 ein 5jähr. Priv. auf die Entdeckung, statt des Bleizuckers und Rothsches zur Erzeugung verschiedener Beißmittel in der Kattundruckerei und Färberei, eine Flüssigkeit unter dem Namen Bleizucker=Surrogat zu erzeugen, welche statt des Bleizuckers und Rothsches vortheilhaft verwendet werden kann“.

¹⁵⁷ *Beschreibung der Erfindungen und Verbesserungen, für welche in den kaiserlich-königlichen Staaten Patente ertheilt wurden: und deren Privilegiums-Dauer nun erloschen ist. Erster Band, welcher Privilegien vom Jahre 1821–1835 enthält*, Wien 1841, s. 454: „Die Flüssigkeit, welche in der Kattundruckerei und Färberei statt des Bleizuckers verwendet werden kann, wird folgendermassen bereitet. Gereinigter Holzessig wird auf eisenfreien, an der Luft zerfallenen Kalk geschüttet. Die mit letzterem gesättigte Flüssigkeit wird bis zum spezifischen Gewichte 1,15 eingedampft und dann mit überschüssiger Säure versetzt. Ein zweites Verfahren besteht darin, kohlen-sauren Kalk in Hozsäure zu geben, und die erhaltene Auflösung zur Trockne einzudampfen. Das erhaltene Rothsches wird noch geröstet und dann in Wasser aufgelöst. Die von den verkohlten Theilen befreite Flüssigkeit wird bis zum spezifischen Gewichte 1,15 verdünnt und noch mit Holsäure versetzt“.

¹⁵⁸ Beer Porges, majitel kartounky v Karlíně, založené v r. 1816. Schematismus pro rok 1830 uvádí jako majitele továrny již jen jeho dědice. Srov. *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das Jahr 1830*. Sommerschen Buchdruckerei, im ehem. Annakloster Nro. 948.

řízení a navíc ještě pokutu 100 zlatých. Sporné strany se následně dohodly na spolupráci, a bratři Ballingové nechali Herze na zmiňované privilegium dopsat v březnu roku 1829.¹⁵⁹

Herzova novoměstská rafinérie byla zrušena roku 1849, s největší pravděpodobností po smrti svého zakladatele.¹⁶⁰

Spor to ale nebyl pro Herze rozhodně jediný. Například již roku 1821 mu dlužil menší malostranský obchodník „mit Spezerey- Material- und Farbwaaren“ Franz Anton Palladius¹⁶¹ téměř 250 zlatých konvenční měny. Proto bylo na Herzův návrh přistoupeno k exekuci.¹⁶² Tím si pravděpodobně mnoho náklonnosti nezískal, ale projevil se jako pragmatický obchodník, což se odráží ve všech mnou studovaných pramenech.

Libněves

Další cukrovarský provoz, který je po určitou dobu spojen s H. E. Herzem, se nacházel ve středočeské Libněvsi (označované v pramenech také jako Libňoves nebo Libnowes), která je od roku 1850 součástí obce Dobšice. Zdejší dvůr, náležející k Žiželickému statku přešel v šestnáctém století ke chlumeckému panství Kinských, kde byl později cukrovar zbudován, si v období od srpna 1814 do července 1823 pronajali Josef a Alois Zubatí. Roční nájemné činilo 2000 zl. k. m.¹⁶³ Po uplynutí této doby měli dvůr v letech 1823–1835 v pronájmu

¹⁵⁹ AHMP, fond MHMP I., Hlavní spisovna 1784-1920, odd. A, rok 1829, sign. A47/27.

¹⁶⁰ J. V. DIVIŠ, *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách*, s. 87.

¹⁶¹ Roku 1836 byl již po smrti. Srov. *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das gemeine Jahr 1819*, Prag 1819, s. 686.

¹⁶² *Prager Zeitung*, Nr. 105, z 8. 7. 1821, s. 983: „Lizitationsanzeige/ Vom dem k. k. böhm[ischen] Wechsel- und Merkantilgerichte wird hiemit öffentlich bekannt gemacht: Daß über Einschreiten des hierortigen Handelsmann Heinrich Eduard Herz *peto.* exequirenden 249fl. 49kr. Konv. M[ünze] die öffentliche Feilbietung der zu dessen Handen gepfändeten und abgeschätzten Franz Anton Paladius'schen Effekten bewilligt, und zur Vornahme dieser Feilbietung der 1te Feilbietungstermin auf den 19. July, der 2te auf den 2. August, und der 3te auf den 16. August d. J. bestimmt worden seye. Es werden demnach sämmtliche Kauflustige an diesen Feilbietungstagfahrten des Morgens um die 9te und Nachmittags um die 3te Stunde in das N. k. 257 der Kleinseite als dem Orte der vollzohen werdenden Feilbietung mit dem Beisatze vorgeladen, daß diese Effekten nur erst bei der 3ten Feilbietung auch unter dem Schätzungswerthe an den Meistiethenden gegen gleich baare Bezahlung werden hintangegeben werden./ Gegeben am 30. Juny 1821 “.

¹⁶³ SOA Zámorsk, fond VS Chlumec n./Cidlinou, karton č. 287.

manželé Jan a Kateřina Kazdovi.¹⁶⁴ Manželé Kazdovi nebyli příliš dobrými hospodáři, dle účetní zprávy za období od 31. července 1832 do 30. června 1833 činil při nákladech 2308 zl. k. m. a výnosech 2391,40 zl. k. m. celkový zisk jen 831,40 zl. k. m. Dostali se do dluhů v celkové výši 849 zlatých a 48 krejcarů konvenční měny a bylo dokonce přikročeno k exekučnímu vymáhání.¹⁶⁵ Správa chlumeckých panství, zastoupená správcem Kryštofem (Christophem) Bendou nato vyhlásila veřejnou soutěž o nový pronájem dvora Libněves. Informace vyšla v lokální příloze *Prager Zeitung* č. 37 ze dne 5. března 1830.¹⁶⁶ Detaily nabídky a podmínky pronájmu byly zpřístupněny k nahlédnutí na Novobydžovském magistrátu několikrát: 24. března, 22. dubna a 22. května 1830. Dále bylo zveřejněno, že požadované roční nájemné činí 700 zlatých k. m., a pokud by se v první a druhé licitaci nenašel zájemce ochoten platit tak vysokou sumu, je možné během třetí licitace cenu za pronájem snížit.¹⁶⁷ O výsledku dražby zprávy chybí. O dva roky později vyšlo v číslech 16 a 17 lokálních novin známých jako *Amtsblatt* oznámení o nové dražbě. Tentokrát Kazdovi dlužili Nathanu Weigertovi z Jestřabí Lhoty částku 1184 zlatých k. m. Jednání bylo ohlášeno na 22. února, 22. března a 24. dubna 1832, vždy na 10 hodinu ranní. Výše pachtovného tentokrát uvedena není. Výsledek jednání je i zde neznámý; v korespondenci ke dvoru Libněves figurují Kazdovi ještě v roce 1836.

Cukrovar v Libněvsi zařizuje ve 30. letech firma Josefa a Franze Ringhoffera; jako datum zřízení cukrovaru je nejčastěji uváděn rok 1837. H. E. Herz si zdejší dvůr pronajal od Oktaviána hraběte Kinského; k Libněveskému dvoru tehdy náleželo 686 jiter půdy a koncem 19. století zde žilo 119 obyvatel.¹⁶⁸ Aby Herz podpořil pěstování cukrovky a současně si zajistil dostatečný přísun suroviny, najal si i další pozemky patřící k dvorům v chlumeckém, poděbradském a dymokurském panství.¹⁶⁹ Své podnikání rozvíjel

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ SOA Zámorsk, fond VS Chlumeck n./Cidlinou, karton č. 287.

¹⁶⁷ Inzerát vyšel znovu ještě o dva dny později, v neděli 7. března 1830 ve stejném znění.

¹⁶⁸ František Josef ČEČETKA, *Poděbradsko: obraz minulosti i přítomnosti*, Nymburk 1909.

¹⁶⁹ Karel KUČA, *Chlumecko a Novobydžovsko: historie a architektonické památky Pocipliní*, Hradec Králové 1995.

i po technické stránce; pravděpodobně na přelomu let 1837 a 1838 pořídil do cukrovaru parní kotel a nechal jej posoudit a zkontrolovat asistentem z pražského technického učiliště. Oním asistentem byl Franz Schreyer¹⁷⁰ a za vypracovanou zprávu a cestovné náúčtovalo v únoru 1838 učiliště Herzovi částku 46 zl. a 14 kr. konvenční měny.¹⁷¹ Cukr se vyráběl pomocí Schützenbachovy macerace,¹⁷² získaná šťáva je sice čistší než při lisování, ale je více naředěná a tím pádem náročnější na spotřebu dřeva při pozdějším zahušťování. Původně cukrovar produkoval pouze sirup (syrob), a to na otevřených pánvích při topení dřívím a zvířecím pohonu.¹⁷³ Sudy se sirupem byly po fošnami vyztužené stezce váleny k silnici u Kolají, vesnici vzdálené tři kilometry. Vesnicí procházela jedna z nejdůležitějších obchodních tras křižujících království, silnice Praha – Hradec Králové – Náchod – pruská hranice. Zde se nakládaly na vozy a odvážely k dalšímu zpracování do rafinerií na Karlově a na Zbraslavi.¹⁷⁴ Je jediným cukrovarem v Čechách, který v kampani 1857/58 ještě stále tuto metodu používá, a to nepřetržitě od svého založení, tedy od roku 1837 a tím pádem také jediným cukrovarem, společně s Horní Suchou ve Slezsku, který provozuje macerační baterii. V letech 1829 a 1837 odeslal Herz na Všeobecnou průmyslovou výstavu vzorky svých výrobků (*verschiedene Sorten von hierortsraffinirtem indischen Zucker, dann ein Becken mit extra feinem weissen Kandiss...*), které se dočkaly vysoké pochvaly za „kvalitu, čistotu a krásu“ (*Güte, Reinheit und Schönheit*).¹⁷⁵ Během kampaně 1841 zpracoval cukrovar 57 500q řepy až po konečný výrobek, tedy cukr. V roce 1843 bylo zpracováno 38 000q, v roce následujícím 20 000q řepy, kolem přelomu století vzrostla produkce na 33 700q.¹⁷⁶ Roku 1845 byl cukrovar

¹⁷⁰ Franz Schreyer, asistent na Katedře fyziky, mechaniky, hydrauliky a technického kreslení na Stavovském technickém učilišti a Reálné škole v Praze. Srov. *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1837, s. 188.

¹⁷¹ AHMP, fond MHMP I., Hlavní spisovna 1784-1920, odd. A, rok 1837-39, sign. A9/665, kart. 494.

¹⁷² Tzn. postupné vyluhování studenou vodou v několika na sebe navazujících kádích, zpravidla 9-12.

¹⁷³ F. ČEČETKA, *Poděbradsko*, s. 103.

¹⁷⁴ K. KUČA, *Chlumecko*, s. 380.

¹⁷⁵ *Bericht der Beurteilungs-Kommission über die im Jahre 1836 stattgefundene vierte öffentliche Ausstellung der böhmischen Gewerbeprodukte*, Praha 1837, s. 59.

¹⁷⁶ G. OTRUBA – R. KROPF, *Bergbau und Industrie*, s. 163.

rozšířen o lisové zařízení na výrobu homolového cukru¹⁷⁷ a vyrobil 3000q sirupu.¹⁷⁸ Pro cukrovar v Libněvsi uvádí Schnabel¹⁷⁹ v roce 1846 stále jeden parní stroj o síle 12 ks.¹⁸⁰ Železnice byla do vsi přivedena až v 70. letech, kdy po intervenci hraběte Kinského, jenž měl o železniční spojení zájem a současně díky obci Žiželice, která nepovolila výstavbu dráhy na svém území. Obec Žiželice se tím sama poněkud izolovala, ale Libněves získala, neboť trať bylo nutno vést po severním břehu Žehuňského rybníka a tedy příhodně přímo před branou cukrovaru.¹⁸¹ Roku 1870 byl cukrovar převeden na difúzní zařízení.¹⁸² Obecní kronika uvádí, že v roce 1877 dokázal cukrovar zpracovat 1800q řepy během 24 hodin.

Geograficky nejbližšími konkurenty Libněveského cukrovaru byl cukrovar knížete Oktaviána Kinského v Chlumci nad Cidlinou, založený roku 1840 a vedený Friedrichem Kodweisse. Ve druhém roce svého provozu zpracoval 26 800q řepy na sirup. V dalších letech se produkce následkem špatné úrody řepy snižovala a cukrovar se dostal, částečně také díky Kodweissově nemoci do potíží. Roku 1853 byl cukrovar prodán a nakonec koncem 50. let byl jeho provoz ukončen.¹⁸³

Prokuristou firmy H. E. Herz byl jistý Ludwig Wilhelm Lužák, bytem v Praze,¹⁸⁴ jenž ve firmě pracoval i po Herzově smrti.¹⁸⁵

Dne 2. srpna 1888 je datováno vysvětlení, zaslané ke krajskému soudu v Jičíně Louisem, svobodným pánem Haber von Linsberg. Ten oznamuje, že jméno firmy „*k. k. landesbefugte Zuckerfabrik in Libnowes*“, jejímž je jediným

¹⁷⁷ K. KUČA, *Chlumecko*, s. 380.

¹⁷⁸ *Journal des Oesterreichischen Lloyd*, roč. 10, č. 124 (18.10.), Terst 1845, s. 3.

¹⁷⁹ Georg Norbert Schnabel (1791–1857), statistik a právník. V letech 1849/50 a znovu 1854/1855 děkan právnické fakulty v Praze, v letech 1852/53 rektorem. Autor mimo jiné *Geschichte der juridischen Fakultät an der ... Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag* (1827) nebo *Statistische Darstellung von Böhmen* (1826). Srov. F. SPURNÝ, *Schnabel, Georg Norbert*, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (= ÖBL), Bd. 10, 1993, s. 352.

¹⁸⁰ O. ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví*, s. 135.

¹⁸¹ K. KUČA, *Chlumecko*, s. 403.

¹⁸² Tamtéž, s. 404.

¹⁸³ G. OTRUBA – R. KROPF, *Bergbau und Industrie*, s. 164.

¹⁸⁴ Joseph WILDT, *Handlungs- und Gremiums- Schema eines löblichen vereinigten Handelsstandes der k.k. Haupt- und Residenzstadt Prag für das Jahr 1818*, Praha 1818, s. 65.

¹⁸⁵ AHMP, fond Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, kart. 221, sign. D 25/1866.

majitelem, smí být přeneseno na novou obchodní společnost, opatřenou přídomkem „*Nachfolger*“. Jako obchodní společníci nástupnické společnosti jsou uvedeni Daniel Märky,¹⁸⁶ Josef Bromovský,¹⁸⁷ Karl Schulz,¹⁸⁸ Otto Leonhard,¹⁸⁹ Wenzel Urban, Karl Märky a Karl Pohl.¹⁹⁰ První tři jmenovaní spoluvlastníci byli majiteli firmy *Märky, Bromovský&Schulz*, strojírenské firmy v Kuklenách u Hradce Králové, založené roku 1874. Firma se specializovala především na zařízení pro cukrovary a své stroje dodávala i za hranice monarchie. Dodala například difuzéry a zařízení pro osmózu do Weinrichova cukrovaru v Syrovátce¹⁹¹ nebo řízkolisy a mísidla do cukrovaru v Hrochově Týnci.¹⁹² Daniel Märky,¹⁹³ o jehož osudu toho víme jen velmi málo, byl zřejmě pouze kapitálovým společníkem. Josef Bromovský, rodák z Nového Bydžova, vystudoval pražskou polytechniku, praxi získal v továrně Vincenta Daňka,¹⁹⁴

¹⁸⁶ Daniel Märky, původem Švýcar, kapitálový společník Josefa Bromovského a Karla Schulze. Zemřel v roce 1903, je pohřben na Olšanských hřbitovech. Vlastislav SMUTNÝ, *První cukrovar v Hrochově Týnci*, Vlastivědné listy Pardubického kraje 2, 2010: In: Sdružení přátel Pardubického kraje [online]. 8. 7. 2010. 2010 [cit. 2014-08-16]. Dostupné z: http://www.kraj.iipardubice.cz/stranky/cti-prispevky.php?id=Prvni_cukrovar_v_Hrochove_Tynci.

¹⁸⁷ Josef Bromovský (1841–1911), poslanec Českého zemského sněmu a říšské rady, jeden ze zakladatelů strojírenské firmy *Märky, Bromovský a Schulz* v Hradci Králové, zaměřené na výrobu strojního zařízení pro cukrovary. *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Josef Bromovský* [online]. c2013 [citováno 15. 08. 2014]. Dostupný z: http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Josef_Bromovský&oldid=10814993.

¹⁸⁸ Karl Schulz (1877–1932), vystudoval gymnázium v Kuklenách, poté gymnázium v Lausanne. Na polytechnice v Curychu získal diplom strojního inženýra. Po praxi v anglickém Sheffieldu, v USA a v Německu se vrátil do Čech, kde se nejpozději roku 1906 stal společníkem firmy Märky, Bromovský a Schulz. Nekrolog v: *Schweizerische Bauzeitung*, sv. 101/102, č. 19, Curych 1933, s. 228.

¹⁸⁹ Otto Leonhard (1853–1929), syn stejnojmenného ředitele cukrovaru v Libněvsi, vášnivý entomolog a sběratel umění. Vystudoval gymnázium a univerzitu v Praze a zemědělskou vysokou školu v Hohenheimu u Stuttgartu. Po ukončení vojenské služby se do Libněvsi nakrátko vrátil jako ředitel. V roce 1890 se odstěhoval do Blasewitzu u Drážďan, kde ho zastihla poválečná krize. Zemřel zchudlý, ochrnutý a opuštěný manželkou i dětmi. Srov. Franz HEIKERTINGER, *Oberösterreichisches Landesmuseum: Biologiezentrum*, in: Oberösterreichisches Landesmuseum: Biologiezentrum [online]. 20.6.2008. 2008 [cit. 2014-08-16]. Dostupné z: http://www.landesmuseum.at/pdf_frei_remote/KOR_15_1929_0210-0212.pdf.

¹⁹⁰ SOA Zámorsk, fond Krajský soud Jičín, karton 2378.

¹⁹¹ Vlastimil MÁLEK, *Dějiny některých objektů v Syrovátce (existujících i zaniklých)*: 4.2. Cukrovar. <i>Dobřenice</i> [online]. 2007 [cit. 2014-09-21]. Dostupné z: http://dobrenice.wz.cz/syrovatka/syr7.htm.

¹⁹² Vlastislav SMUTNÝ, *První cukrovar v Hrochově Týnci*, Listy cukrovarnické a řepařské: odborný časopis pro obor cukrovka-cukr 126, 2010. DOI: Listy cukrovarnické.

¹⁹³ SCHWEIZERISCHES BUNDESARCHIV. <i>Bundesblatt: Aus den Verhandlungen des schweiz. Bundesrates</i> [online]. 1897 [cit. 21. 09. 2014]. Dostupné z: <http://www.amtsdruckschriften.bar.admin.ch/viewOrigDoc.do?id=10018051>.

¹⁹⁴ Bromovský vybudoval úspěšnou strojírnou a byl u zrodu automobilu. In: <i>Svět průmyslu: Strojírenský průmysl</i> [online]. 2012. vyd. 2012 [cit. 2014-09-21]. Dostupné z: http://www.svetprumyslu.cz/bromovsky-vybudoval-uspesnou-strojirnu-a-byl-u-zrodu-automobilu.

sám později projektoval například cukrovar v Pečkách nebo v Hradci Králové.¹⁹⁵

Ke krajskému soudu v Jičíně byla v roce 1891 doručena společenská smlouva, podle níž společníci vkládají do podniku 100 000 zlatých a své podíly si rozdělili následovně: Daniel Märky 4 podíly (vklad 8000 zlatých), Theresa Märky 2 podíly (4000 zl.), Karl Märky 3 podíly (6000 zl.), Elisabeth Märky 2 podíly (4000 zl.), Leo Märky 2 podíly (4000 zl.), Josef Bromovský 5 podílů (10 000 zl.), Anna Bromovská 5 podílů (10 000 zl.), Karl Schulz 5 podílů (10 000 zl.), Marie Schulz 3 podíly (6000 zl.), Wenzel Urban 3 podíly (6000 zl.), Marie Urban 3 podíly (6000 zl.), Otto Leonhard 5 podílů (10 000 zl.), Dorothea Leonhard 5 podílů (10 000 zl.) a Karl Pohl 3 podíly (6000 zl.).

Nově vzniklá společnost dál hospodařila na pronajatých pozemcích. Z roku 1895 je datovaná smlouva o prodloužení pachtovného na tyto pozemky: dvory Levín a Ohrada s příslušejícími pozemky, dvůr Hradiško, dvůr Korec a statek Ohrada (tyto čtyři pronájmy končily 1. března 1911), dvůr Báň a tzv. Dlouhopolská louka (pronájem do 31. srpna 1911), dvůr Libňoves (do 31. srpna 1912), cukrovar v Libněvsi (do 31. května 1913). Ve smlouvě je povoleno prodloužení pronájmu a možnost, že pronájem dvoru Hradiško a Levín je nutno vypovědět dva roky předem; dvory Báň a Korec pak jeden rok předem. Smlouva obsahuje i podrobný rozpis pronajímaných ploch příslušících k jednotlivým dvorům a poplatky za pronájem; celkem bylo pronajato 1564 hektarů (8155,46 měřice).¹⁹⁶

Již pod novými majiteli se udála jedna z tragických událostí, které cukrovar ke konci existence provázely. Před počátkem kampaně, v září 1890 se při čištění saturačních nádrží otrávil a zemřeli dva muži a mladý chlapec. Vinou netěsného ventilu se tyto nádrže naplnily oxidem uhelnatým („plyn uhelkový“). Dále již promlouvá obecní kronika: „...hoch Václav Vondruška ze Žehuně u saturace pomáhající dovnitř vlezl, skácel se. Když po delší chvíli se nevracel, vlezl tam za ním Fr. Kosina ze Žehuně, který rovněž byl otráven. Jan Jaroš ze

¹⁹⁵ Petr NOVÁK, *Josef Bromovský. Zemědělská polnohospodářská škola* 72, č. 1, 2010.

¹⁹⁶ SOA Zámorsk, fond Krajský soud Jičín, karton 2378.

*Žehuně, jenž chtěl jim přispět ku pomoci, ač ovázel si ústa i nos kapesníkem, zahynul také.*¹⁹⁷

Karl Schulz zemřel 21. ledna 1902, jak oznámil právní zástupce a pražský advokát Sigmund Kauders krajskému soudu v Jičíně. Podpisové právo přešlo na samotného Karla Pohla. Ten se roku 1911 za libňevský cukrovar zúčastnil schůze Výboru spojených rakouských cukrovarů a rafinerií¹⁹⁸ a v roce 1915 byl jmenován členem ústřední cukerní komise (*Zuckerzentrale*).¹⁹⁹ Další společník Josef Bromovský zemřel v roce 1911; z tohoto roku pochází žádost o výmaz jeho jména jako veřejného společníka firmy spolu se žádostí o zapsání nového společníka Lea Märkyho.²⁰⁰ Roku 1894 cukrovar vyhořel, ale poté byl opět zrekonstruován.²⁰¹ O tomto požáru nás podrobně informuje obecní kronika: „(dle spisku Dr. Boh. Kolínského, býv. kontrolora v cukrovaru). Psalo se 17. září. Té noci byla mlha tak hustá, že nebylo na krok viděti. Tak vyprávěl očitý svědek, Fr. Novák, dělník od parního pluhu. Bylo za čtvrt hodiny z půlnoci, když (...) se ubíral domů z kantiny. Sotva ulehl, burcoval ponocný s velkým spěchem, že hoří továrna. Vskutku tak: cukerní půdy stály v plamenech. Odtud přeskočily plameny i na hlavní budovu továrny. (...) Továrna z větší části lehla popelem.“²⁰²

Stvrzenka pražského advokáta Sigmunda Kauderse z 10. září 1895 dokládá úschovu 4% podílu ve firmě Hypothekenbank des Königreiches Böhmen ve formě dluhopisů s evidenčními čísly 1545 a 1546, každý ve výši 10 000 zlatých.²⁰³ V tomto roce též úmrtím zanikla prokura pana Kajetana Váněho.²⁰⁴

Žádost o výmaz firmy s číslem jednacím 1682 *H. E. Herz Nachfolger* byla k obchodnímu senátu krajského soudu doručena dne 22. prosince 1916. V žádosti se uvádí, že provoz továrny a hospodářský pronájem byl ukončen a tato

¹⁹⁷ Kronika obce Dobšice, s. 19.

¹⁹⁸ *Bohemia*, č. 127, 9. 5. 1911, s. 10.

¹⁹⁹ *Reichenberger Zeitung*, č. 178, 13. 7. 1915, s. 20.

²⁰⁰ Syn Daniela Märkyho, nar. 4. 10. 1864. Výpis z matriky farního úřadu u sv. Petra je vložen ve spisu. SOA Zámorsk, fond Krajský soud Jičín, karton 2378.

²⁰¹ K. KUČA, *Chlumecsko*, s. 404.

²⁰² Kronika obce Dobšice, s. 18-19.

²⁰³ SOA Zámorsk, fond VS Chlumec n./Cidlinou, karton 516.

²⁰⁴ *Národní listy*, č. 45, 14. 2. 1895, s. 6.

skutečnost sdělena okresnímu hejtmánství v Poděbradech 28. května 1916. Po prodeji všech aktiv a vypořádání závazků byl majetek firmy rozdělen mezi společníky a společnost rozpuštěna. Dále se v oznámení uvádí, že účetní knihy a korespondenci převzal do úschovy ředitel Karl Pohl, bytem v Bubenči č. p. 256; po jeho případném úmrtí je převezme dr. Josef Bromovský,²⁰⁵ bytem Král. Vinohrady č. p. 560.²⁰⁶ O něco dříve v témže roce, věnoval cukrovar 50 000 korun prostřednictvím Anglobanky²⁰⁷ na válečné půjčky.²⁰⁸ O rok později došlo v cukrovaru k navýšení kapitálu z 850 000 na 970 000 korun. V této době byl cukrovar již firmou s ručením omezeným (GmbH).²⁰⁹

Provoz cukrovaru byl od 1. června 1916 převeden do dlouhodobého pronájmu Moravské agrární a průmyslové banky, filiálka v Praze. Technický ředitel firmy *H. E. Herz Nachfolger*, Leopold Pohl, syn Karla Pohla, byl jmenován technickým a administrativním ředitelem nové firmy. V tomto roce cukrovar zpracoval 320 000q cukrové řepy a přináležely k němu dvory Libňoves, Báň, Korec, Levín a Hradištko v celkové výměře 8059²¹⁰ měr.²¹¹ Na přelomu století docházelo v Pocidliní k rozsáhlým melioračním pracím za účelem získání nové zemědělské půdy. V okolí obce Radovesnice byla půda velice vhodná pro pěstování cukrovky, a proto byla roku 1924 vystavěna úzkorozchodná polní dráha, sloužící k přepravě suroviny do Libňevského cukrovaru.²¹² V první polovině srpna 1928 vzbudilo veliké pozdvižení zatčení hlavního pokladníka Wellendorfa a vrchního účetního Knížka z libňevského cukrovaru. Oba zatčení byli obviněni ze zpronevěry, jejíž výše se odhadovala

²⁰⁵ Josef Bromovský ml. – stejnojmenný syn poslance Českého zemského sněmu. Po otcově smrti byla firma sloučena do koncernu *Ringhoffer-Tatra*, kde jeho syn Josef Bromovský ml. působil na vedoucích pozicích. *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Josef Bromovský* [online]. c2013 [citováno 15. 08. 2014]. Dostupný z: http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Josef_Bromovský&oldid=10814993.

²⁰⁶ SOA Zámorsk, fond Krajský soud Jičín, karton 2378.

²⁰⁷ Anglobanka, celým názvem Anglicko-rakouská banka (*Anglo-Österreichische Bank*), bankovní institut ve Vídni, založená v roce 1864 s podílem anglického kapitálu. V roce 1926 ji převzala rakouská Creditanstalt. *Anglo-Österreichische Bank*. 2001-. *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): WikimediaFoundation [cit. 2015-05-13]. Dostupné z: http://de.wikipedia.org/wiki/Anglo-%C3%96sterreichische_Bank.

²⁰⁸ *Deutsche Zeitung Bohemia*, č. 119, 30. 4. 1916, s. 9.

²⁰⁹ *Bohemia*, č. 246, 7. 9. 1917, s. 8.

²¹⁰ 1546 ha.

²¹¹ *Národní listy*, č. 154, 4. 6. 1916, s. 11.

²¹² K. KUČA, *Chlumecko*, s. 463.

v rozmezí 700 000 až 1 250 000 korun.²¹³ Pražští detektivové prováděli revizi účtů celou noc. Za asistence četníků byli oba obvinění eskortováni do vyšetřovací vazby ke krajskému soudu do Jičína. Knížek, v obci neoblíbený pro svou příkrasť, byl pro nedostatek důkazů zbaven obvinění, Welendorf byl odsouzen k jedenácti měsícům vězení, které si odpykal v mužské věznici na Borech.²¹⁴

Jak se domnívá dobšický starosta Vít Malý, byla právě tato zpronevěra předzvěstí konce cukrovaru. V poslední kampani 1931/32 cukrovar vyrobil 54 491 q cukru a zpracoval 295 000 q řepy. Dělníci z Libněvsí, Dobšic i z okolních obcí si zde mohli vydělat tolik, že si mohli postavit vlastní domky. Proto nikdo v roce 1931 nevěřil fámám, že cukrovar přestane fungovat. Nechme ještě naposledy, symbolicky, promluvit obecní kroniku: *„Po celý rok se bouralo a na jaře r. 1933 jest vše srovnáno se zemí, že není po cukrovaru ani památky, kdyby nestálo ještě asi 30m komínu, který se smutně dívá po svém rayonu, ze kterého vždy na podzim se hrnulo ze všech stran krásné cukernaté řepy. Bouračku provedla firma brí Hamplové z Hradce Králové, obchod železem. Pozůstalé místo rozparcelovali, z obytných místností nadělali 25 nových domků, které pak rozprodali.“*²¹⁵

H. E. Herz byl spojen nejen s rodinou Lämlových, ale i s dalšími obchodníky. Například s Lazarem Austerlitzem,²¹⁶ jehož potomci se ve druhé polovině 19. století proslavili jako obchodníci s čokoládou.²¹⁷ Spolu s L. Austerlitzem vlastnil prokazatelně ve dvacátých letech v Praze dům, který se společně pokoušeli prodat.²¹⁸

²¹³ *Reichenberger Zeitung*, č. 201, 25. 8. 1928, s. 5.

²¹⁴ Kronika obce Dobšice, s. 14.

²¹⁵ Kronika obce Dobšice, s. 5.

²¹⁶ Jejich příjmení je odvozeno od německé varianty obce Austerlitz/Slavkov u Brna, které je od roku 1805 trvale zaspáno v evropské historii díky slavnému vítězství Napoleona I. Ve Slavkově byla poměrně silná židovská komunita již od středověku. K tomu srov. ANONYM, *Austerlitz*, in: *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Ed., 7. Vol., 2007, s. 698–699. Patrně tiskovou chybou je zde bitva přiřazena k roku 1806.

²¹⁷ K jeho potomkům srov. M. MYŠKA a kol, *Historická encyklopedie podnikatelů 1*, 2003, s. 20.

²¹⁸ *Prager Zeitung* Nr. 200, 21. 12. 1827: „Prag, den 11. September 1827/ Da zu der ersten auf den 30. Oktober l. J., zu Handen des Heinrich Eduard Herz bestimmt gewesenen Feilbiethung der, dem Lazar Austerlitz gehörigen Theilhauseshälfte N. k. 73 – 5, kein Kaufluftiger erschienen ist, so hat es bei der auf den 4. Dezember 1827 bestimmten zweiten Feilbiethungstagfahrt sein Bewenden./ Vom prager Magistrate den 2. November 1827/ Da bei der zu Handen des Heinrich Eduard Herz auf den 4. Dezember 182 bestimmten zweiten executioen Feilbiethungstagfahrt der, dem Lazar Austerlitz

5.3 Herzův odkaz a charitativní činnost rodiny

I přesto, že poslední třetina 18. století bývá nazývána dobou osvícenskou, přinesla sebou též nový společenský fenomén, masovou chudobu. Decentralizovaná lokální obrana proti masové chudobě se v časech nástupu kapitalistického liberalismu ukázala jako neúčinná. Nový přístup k chudým se prakticky ve všech velkých městech vyznačoval stejnými znaky, jako bylo statistické zjišťování počtu chudých osob, zákaz žebroty na veřejnosti, nucená práce pro práceschopné osoby, organizovaná péče o chudé a naopak tvrdá represe tuláků nebo bezplatné vzdělávání chudých dětí. V této době také dochází k postupnému přenášení péče o chudé od církevních institucí na světské organizace a k finančnímu podporování městských i venkovských chudinských zařízení. Mecenášství, jednorázové filantropické akce, svépomoc a sousedská výpomoc měly však stále strategické místo v boji proti chudobě.²¹⁹ V roce 1782 povolal císař Josef II. hraběte Buquoye do Vídně a pověřil jej vytvořením sítě chudinských ústavů v Rakousku. Tyto ústavy fungovaly jako prostředek soukromé dobročinnosti pod státním dohledem. Jejich zakotvení obsahovalo jak materiální aspekt křesťanské pomoci, tak i výzvu k práci a kriminalizaci žebroty či potulky. K největšímu rozmachu chudinských ústavů došlo nicméně ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století: v roce 1830 existovalo v Čechách 1120 takových zařízení.²²⁰

Chudobince byly obecní instituce s omezenou chudinskou péčí, protože právní nárok na péči v chudobinci měly pouze osoby, které sice prožily až deset let mimo své rodiště, avšak během této doby se zdržovaly na různých místech, a které v případě zchudnutí bylo nutno v rodné obci podpořit. Nemocnice

gehörigen, unter N. k. 73 – 5 liegenden Theilhaushälfte kein Kaufluftiger erschienen ist, so hat es bei der auf den 8. Jänner 1828 bestimmten dritten Feilbiethung sein verbleiben“.

²¹⁹ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI a*, s. 167.

²²⁰ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 111.

přijímaly takové chudé osoby, které doma neměly žádnou péči. Majetní lidé byli samozřejmě ošetřeni také, po zaplacení předepsaného poplatku. Z péče v nemocnici byly vyloučeny osoby trpící nevyléčitelnou chorobou, pro něž byly určeny chorobince. Ústavy pro choromyslné byly roku 1820 vesměs prohlášeny za státní, stejně jako porodnice (zřízeny 1818, postátněny 1819), kde mohly ženy v tajnosti, nicméně v důstojných podmínkách porodit. K opatrování chudých nemanželských dětí byly zřizovány nalezince, do nichž byly přijímány také manželské děti, jestliže rodiče nemohli v důsledku nemoci nebo z jiných důvodů plnit své povinnosti vůči nim a jestliže z různých důvodů nebylo možno umístit dítě v sirotčinci. Na venkově sloužily k potírání chudoby chudinské ústavy, chudobince, výměnky, pastoušky, sirotčí fondy, obilní (kontribuční) fondy a instituce církevního patronátu. Na panstvích byla nositelem chudinské péče vrchnost, od roku 1850 hospodářský úřad. Chudí žáci na triviálních i středních školách i na univerzitách byli osvobozeni od placení školného. V obecních školách dostávali nalezenci a děti chudých rodičů potřebné učebnice zdarma. Existoval též velký počet studentských nadací, které poskytovaly chudým studujícím prostředky pro vzdělání na školách.²²¹

Zámožní podnikatelé a velkoobchodníci se v 19. století, zejména pak v jeho druhé polovině, věnovali charitativní činnosti poměrně hojně. Příkladem takovéto činnosti už z počátku století může být v našem kontextu obdarování tří vyznamenaných žákyň u příležitosti padesátiletého výročí existence izraelitsko-německé střední školy roku 1816 členy rodiny Lämelů. Všechny tři žákyně²²² dostaly od paní Babetty von Lämel zlatý řetízek; její manžel a Herzův tchán obdaroval školní knihovnu Campeho²²³ souborným dílem.²²⁴ Nicméně spolková

²²¹ P. BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české XI b*, s. 112–117.

²²² Známe dokonce i jména obdarovaných žákyň. Byly to Esther Reach, Eva Welisch a Charlotte Tachau. Srov. Herz KLABER, *Beschreibung der am 30. Mai 1832 gehaltenen fünfzigjährigen Jubelfeyer der israel. deutschen Hauptschule in Prag nebst einer kurzen Geschichte dieser Schule*, Prag 1833, s. 69.

²²³ Joachim Heinrich Campe (1746–1818), německý spisovatel, učitel a lingvista. Zasadil se o čistotu německého jazyka, z 11 500 jím vymyšlených novotvarů se dodnes používá zhruba 300 slov. Gottfried HAUSMANN, *Campe, Joachim Heinrich*, in: NDB 3, 1957, s. 110–111 [Online]; 2014 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118518658.html>.

²²⁴ Zde se pravděpodobně jedná o dílo *Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher* (1785).

činnost se v monarchii mohutně rozvinula až po roce 1852, kdy to umožnil císař patentem z 26. listopadu 1852.²²⁵ Jelikož je milosrdenství a pomoc bližním součástí křesťanství i judaismu, začaly tehdy vznikat nejrůznější židovské podpůrné, pomocné a zaopatřovací spolky. Mimoto vznikaly samozřejmě i spolky jiné, osvětové, pohřební (*Chevrakadiša*), vzdělávací, kulturní (dnes bychom řekli zájmové) nebo profesní. Tak vznikaly spolky jako *Israelitische Kreuzverein für Krankenpflege*²²⁶ (založený roku 1892), nebo *Fürsorgeverein zum Zwecke der Ausbildung hilfsbedürftiger Mädchen in weiblichen Handarbeiten*²²⁷ (založený roku 1908).

Zatímco jména jako Popper, Abeles, Lieben, Jeitteles nebo Duchensy se v seznamech členů objevují často, Herzova rodina se za života Heinricha Eduarda zdá se angažovala jen málo.²²⁸ Od roku 1843 byla sice Elise členkou výboru Útulku pro chudé sirotky ve Vídni, založeném rakouským spisovatelem a filantropem Josefem Wertheimerem²²⁹ (1800–1887),²³⁰ a H. E. Herz se angažoval v občanském duchu, často po boku svého švagra Leopolda Lämela,²³¹ ale ve srovnání s ostatními podnikateli byla jejich činnost zpočátku zanedbatelná. Určitá participace tu však přece jen byla.

Tak například už roku 1829 se H. E. Herz stal činným členem²³² (*wirkendes Mitglied*) ve Spolku vlasteneckého muzea (*Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen*).²³³ Podle stanov, jež Spolku již v roce

²²⁵ Wikipedie: *Otevřená encyklopedie: Spolek* [online]. c2014 [citováno 28. 10. 2014]. Dostupný z WWW: <<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Spolek&oldid=11537351>>.

²²⁶ AHMP, MHMP II., Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, karton 109, sign. III/0007. Dostupné online na www.ahmp.bach.cz.

²²⁷ Tamtéž, sign. II/0262.

²²⁸ Jméno „Heinrich Herz“ se sice objevuje v seznamu představenstva spolku s názvem *Israelitischer Tempelverein in Prag VII* (Israelitský spolek chrámový v Praze VII), ovšem datace vzniku spolku v roce 1896 jeho účast vylučuje. Musí se tedy jednat o shodu jmen. AHMP, MHMP II, Spolkový katastr, kart. č. 826, sign. XXII/0134. Dostupné online na www.ahmp.bach.cz.

²²⁹ Otevřel první mateřskou školu ve Vídni, podporoval židovské děti v učení se řemeslu, podporoval náboženské a vzdělávací reformy. Srov. Wurzbach, Bd. 55, s. 124–130.

²³⁰ Moritz ANTSCHERL, *Elise Herz oder Geschichte einer Schule in Jerusalem*, Praha 1906, s. 5–6.

²³¹ Leopold se samozřejmě angažoval i ve věcech obchodních. Například v roce 1871 spoluzaložil Pražskou plodinou burzu, o jejíž založení usiloval od roku 1863. Členem burzovního výboru byl v letech 1856 a 1857 také baron Karel Villani. Srov. Eva DRAŠAROVÁ, *Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 20–71.

²³² *Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 3 (Januar), 1829, s. 286.

²³³ O ní dosud nejlépe Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození I, II.*, Praha 1921–1923, zvl. sv. II., s. 140–157.

1822 císař schválil a jež byly poté v letech 1847, 1848, 1862 a 1880 obnoveny, byli členové rozděleni do tří skupin. Členy činnými a přispívajícími směli být pouze Češi, členy čestnými pouze cizinci. Činným členem pak se stal ten, kdo složil buď jednorázově příspěvek ve výši 210 zlatých v penězích či naturáliích, nebo se zavázal k placení ročního příspěvku nejméně 10 zlatých a 50 krejcarů; později byli činní členové také jmenováni za výjimečné zásluhy. Přispívajícím členem se stal ten, kdo přispíval ročně nejméně 5 zlatých a 35 krejcarů.²³⁴ Herz se tak tímto členstvím zařadil po bok vlastenců a předních osobností veřejného života, jakými tehdy byli František Palacký, kníže Kinský,²³⁵ hrabě Chotek,²³⁶ hrabě Wrba, na jehož pozemcích se konaly první pokusy s cukrovou řepou, nebo bývalý Herzův zaměstnavatel ze Zbraslavské rafinerie kníže Friedrich von Öttingen-Wallerstein.²³⁷ Členství ve Společnosti je doloženo ještě pro rok 1843, kdy Herz platil příspěvek ve výši 20 zlatých a bylo prestižní záležitostí. V tomto roce již členem Společnosti nebyl Leopold Lämle,²³⁸ zato se zde s příspěvkem 30 zlatých objevuje další významný obchodník, Adalbert Lanna.²³⁹ I po Herzově smrti pokračovali v zasílání příspěvků Spolku vlasteneckého muzea jeho dědicové.²⁴⁰ Svědčí to o silném vlasteneckém citění jak jeho, tak jeho potomků.

Manželka Elise byla ještě před vznikem těchto spolků významnou donátorkou. Za života manžela byla ovšem spíše v pozadí, charitě se plně věnovala až po jeho smrti. Jmenuji alespoň ty nejvýznamnější počiny, o nichž se zmiňuje i soudobý tisk: s poznámkou, že její testament vykazuje všechny

²³⁴ Jan M. ČERNÝ, *Museum království českého. Stručná zpráva historická a statistická*, Praha 1884, s. 11.

²³⁵ Jedná se o knížete Rudolfa Kinského (1802–1836), který působil jako císařský vyslanec v Turíně a Parmě, ale zároveň byl českým vlastencem, jenž hovořil z podnětu Josefa Dobrovského česky. Srov. Aleš VALENTA, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004.

²³⁶ Srov. k celému rodu, ale zejména k jeho osobě Ivo CERMÁN, *Chotkové: příběh úřednické šlechty*, Praha 2008.

²³⁷ *Verhandlungen der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 10, 1832, s. 17.

²³⁸ *Verhandlungen der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 21, 1843, s. 23–24.

²³⁹ Adalbert Lanna (1805–1866), původně loďař a dodavatel dřeva. V roce 1831 se podílel na stavbě koněspřežné dráhy z Českých Budějovic do Lince, zřídil říční přístavy v Lovosicích a v Ústí, dle plánů architekta Schnircha postavil v Praze řetězový most přes Vltavu, vystavěl nábřeží nebo železniční viadukt v Karlíně. Z podniků jím založených v letech 1853–1854 vznikly později kladenské železářny. Od roku 1850 byl prezidentem Obchodní komory, r. 1852 organizoval průmyslovou výstavu, roku 1865 obdržel Řád železné koruny III. třídy. Rudolf KROPF, *Lanna, Adalbert*, in: NDB 13, 1982, s. 618–619.

²⁴⁰ J. M. ČERNÝ, *Museum*, s. 13.

známky typické ženské srdečnosti a nevypočitatelné ženskosti a zahrnuje dary v celkové výši 200 000 zlatých.²⁴¹ Roku 1836 spolupůsobila při založení židovského sirotčince v Praze (*Israeliten-Kleinkinder-Bewahranstalt*), kde spolu se svou tehdy již ovdovělou sestrou Franziskou von Salemfelszastávaly funkce předsedkyň a inspicientek po boku Mosese Porgese von Portheim a dr. Abrahama Karpelese.²⁴² V roce 1855 darovala 400 zlatých Israelitskému špitálu pro chudé v Plzni,²⁴³ na Vánoce 1864 darovala 5 zlatých vídeňským chudým.²⁴⁴ V otevřené chvále, uveřejněné 28. ledna 1856, vypočítává vydavatel Hans Jörgel von Gumpolsdkirchen²⁴⁵ ty největší zásluhy: roku 1854 založila spolu se svými pěti sourozenci chorobinec pro chudé v Praze částkou 120 000 zl., v roce 1855 darovala špitálu císařovny Marie Anny 4800 zl., na stavbu synagogy ve vídeňské čtvrti Leopoldstadt přispěla 8000 zl., 18. srpna 1855 u příležitosti císařových narozenin deponovala za účelem zřízení sirotčince v Jeruzalémě 50 000 zlatých.

V roce 1858 se uskutečnilo slavnostní otevření útulku pro chudé, založeného nadací Babette Lämél, Elisiny matky. Chudobinec se nalézal v pražské Křižovnické ulici (*Kreuzgasse*) a rezidentům nabízel třílůžkové pokoje, společný obývací pokoj s odděleným prostorem pro kuřáky a dokonce vlastní modlitebnu a márnici. Každý obyvatel dostával měsíční kapesné jeden až dva zlaté a k tomu šaty ušité z lepšího materiálu.²⁴⁶

Nadačním listem, chybně datovaným 30. prosince 1871, založila Elise nadaci zvanou Herzova (*Herz'sche*). Její základní jmění činilo 10 500 zlatých; roční úrok ve výši 426 zl. byl určen na výbavu chudým židovským nevěstám žijícím v Čechách nebo ve Vídni.²⁴⁷

²⁴¹ *NeuesFremden-Blattz* 15. 8. 1868, s. 2.

²⁴² Rudolf Vilém WEITENWEBER, *Die medicinischenAnstaltenPrag's*, Prag 1845, s. 350.

²⁴³ *Morgen-Postz* 24. 3. 1855.

²⁴⁴ *WienerZeitungz* 11. 12. 1864.

²⁴⁵ Vlastním jménem Josef Alois Gleich (1772–1841), kancelista císařské komory, jeden z nejplodnějších vídeňských předbřeznových literátů. Je autorem stovky románů s lidovou tematikou. Vídeňské lidové divadlo uvedlo mezi lety 1804–1833 na 220 jeho her. Pod pseudonymem Gumpolsdkirchen vydával vtipné denní postřehy, jejichž vydávání se udrželo dlouho po jeho smrti až do roku 1938. Srov. Franz HADAMOVSKÝ, *Gleich, Josef Alois*, in: NBD 6, 1964, s. 443.

²⁴⁶ *Bohemia*, č. 116, 27. 4. 1858, s. 855.

²⁴⁷ Eugen AUGLIA, *Die Wiener Stiftungen, ein Handbuch*, Wien 1895, s. 785.

Nejvýznamnějším Elisiným počinem však bylo založení školy pro chudé děti v Jeruzalémě. Vyslala svého přítele, spisovatele Ludwiga Augusta Frankla, zjistit situaci. Ten cestoval do Konstantinopole, dále přes Bejrút, Damašek a Tripolis až do Jeruzaléma a o této cestě později vydal proslulou knihu, nazvanou prostě „Do Jeruzaléma!“ (*Nach Jerusalem!*). Po vydání knihy založila Elise nadaci pro tamní chudé děti. Jako počáteční vklad věnovala 50 000 zlatých a pojmenovala ji po svém otci (*Simon Edlen von Lämels Stiftung*). Škola brala přednostně děti rakouských poddaných, ale směla za určitých podmínek přijmout i jiné. Děti bylo zpočátku čtyřicet, ale tento počet se každoročně zvyšoval, až o padesát let později dosáhl čísla 185. Každé dítě dostávalo ve škole oběd, ty nejchudší i ošacení. Vyučovala se hebrejšтина, arabština, němčina a italština. Slavnostní zahájení provozu se konalo v červenci 1856 za účasti císařského konzula. Téměř půl století škola fungovala v pronajatých prostorách uvnitř starého města. Sbírkou se podařilo zajistit dostatek prostředků na nákup pozemku a stavbu vlastní budovy těsně za městskou hradbou. Provoz v nové škole byl zahájen v roce 1903.²⁴⁸

I po své smrti konala Elise ještě dobro. V testamentu odkazuje svým služebným Fanny a Josefovi, kteří byli v jejích službách už v době smrti manžela, doživotní roční rentu 300 zlatých vídeňské měny.²⁴⁹ Tři dcery, Otilie, Wilhelmine a Mathilde, obdržely povinný podíl. Spisovatel L. A. Frankl byl obmyšlen částkou 10 000 zlatých, vykonavatel poslední vůle a obecní radní Wilhelm Frankl potom částkou 15 000 zlatých. Univerzálním dědicem se stal předseda zemského soudu pan von Scharschmied, zeť baronky Otilie von Haber a manžel nejoblíbenější Elisiny vnučky.²⁵⁰

²⁴⁸ M. ANTSCHERL, *Elise*, Prag 1906.

²⁴⁹ Wiener Zeitung č. 172, 29.7. 1869, s. 1013. Jiný dobový zdroj, Neues Fremden-Blatt uvádí částku 550 zlatých. Srov. Neues Fremden-Blatt č. 244, Vídeň 15.8. 1868, s. 2-3.

²⁵⁰ Neues Fremden-Blatt, Vídeň 15.8. 1868, č. 224, s. 2.

Závěr

Lidské dějiny nejsou ani jednoduchým, ani přímočarým procesem. Z hlediska mnohých skupin obyvatelstva nejsou ani „spravedlivé“. Právě židé/Židé o tom mohou vyprávět opravdu vzrušující příběh, veselý i smutný, plný nečekaných zvratů, srdcervoucích osudů, ale i úspěchu, slávy a bohatství. Nejiný příběh je i ten náš, z první poloviny 19. století, o velkoobchodníkovi a cukrovarníkovi Heinrichu Eduardu Herzovi, který přišel do Prahy, tehdy provinčního města habsburské monarchie, z Říše a již ji nikdy neopustil; na rozdíl od své manželky zde byl i pohřben. Všechny své schopnosti, podnikatelský a organizační um dal do služeb tohoto města. Měl ostatně toho nejlepšího učitele – Simona von Lämela, muže, kterého sice nikdy nepřekonal co do bohatství a pozemské slávy, od něhož se ale naučil „dělat business“, jak se dnes nepěkně říká.

Ačkoliv jsou prameny k osobě H. E. Herze dosti omezené, přece jsem chtěla tuto osobnost připomenout a poodhalit pro mě dosud zcela neznámou kapitolu českých dějin. Musím se totiž přiznat, že na počátku přípravy této diplomové práce jsem neměla příliš konkrétní představu, jak bude práce probíhat, co objevím a co mi zůstane i přes veškeré mé úsilí skryto. Kromě určitých faktů ohledně cukrovarnictví a židovsko-německé kultury byly mé znalosti studované problematiky spíše skromné. Tím více mne mile překvapilo, co všechno mi psaní této práce přineslo do života – nejen poznání a radost z práce, která se podstatným způsobem odlišuje od mého zaměstnání, ale i nesčetná milá setkání se zajímavými lidmi, kteří mne v psaní této práce po celou dobu podporovali. Na mysli tu mám zejména archiváře a knihovníky ze všech níže zmíněných institucí, s nimiž bylo rozprávění nad mojí „literární prvotinou“ skutečnou radostí a životním přínosem, jako vždy, když člověk hovoří s lidmi, co mají co říci.

Cíl mé práce, to je nastínit život jednoho zapomenutého českého podnikatele židovského původu z první poloviny 19. století, se myslím naplnil a přinesl nové poznatky, dosud ukryté v archivních fondech České republiky a

Rakouska. Potvrdilo se mé počáteční přesvědčení, že prameny musím hledat nejen v českých zemích, ale i ve Vídni, která skýtá nepřeberné možnosti studia českých (židovských, ale i hospodářských) dějin předminulého století. Za jeden z úspěchů mé badatelské činnosti považuji některá zjištění ohledně Herzovy pražské rafinerie, neboť dosud se v odborné literatuře vědělo pouze o její existenci; adresa však zůstávala skryta v archivních pramenech.

Práce ovšem přinesla i několik otázek, které zůstaly bez odpovědi. V kontextu českých dějin 19. století se jedná zejména o problém vyjádření „vlastenectví“, „češství“, „němectví“ a „židovství“, které se prolínají. Otázka, jež se celou prací táhne jako červená nit, totiž zda (a případně nakolik) byl H. E. Herz vlastencem, ať již v zemském nebo nacionálním smyslu slova, je přes veškerou mou snahu jen obtížně zodpověditelná. Na jednu stranu byl členem v nejednom zemském kulturním a hospodářském spolku, na straně druhé jsem nikde nenašla žádný výraznější projev jeho nacionalismu nebo i čirého vlastenectví. Jako vždy u práce z historie ovšem záleží na dochovaných pramenech. Ty jsou bohužel k mému tématu více než skoupé. A nejedná se přitom jen o osobnost H. E. Herze. Rovněž o jeho závodech jsem našla pouze kusé informace, fragmenty, ze kterých jsem se pokusila sestavit příběh Herzova vlivu na jejich fungování a prosperitu. Nemile mě překvapila především neexistence jakéhokoliv zdroje pro fungování cukrovaru v Libněvsi za Herzova života; veškeré prameny se nicméně vztahují až na dobu po jeho smrti, tedy pro období druhé poloviny 19. století, a ještě spíše pro jeho konec. Nevím, zda osobní prameny k životu H. E. Herze opravdu neexistují, nebo se mi je pouze nepodařilo nalézt; na každý pád s žádnou korespondencí nebo deníky jsem nepracovala, a proto mi zůstal myšlenkový svět mého hrdiny utajen.

Jako vášnivá čtenářka historické literatury však vím, že to už je úděl většiny prací z oboru lidských dějin.

Seznam příloh

- 1) Herzův hrob na Olšanských hřbitovech v Praze (foto autora; květen 2015)
- 2) Elise Herz (Elise Herz oder Geschichte einer Schule in Jerusalem, str. 7)
- 3) Herzův podpis na žádosti o cukerné privilegium (AT-OeStA Wien , NHK, Kommerz-Kammer, č. kart. 2301)
- 4) Lämellova škola v Jeruzalémě (M. Antscherl, Elise Herz oder Geschichte einer Schule in Jerusalem, str. 31)
- 5) Plán cukrovaru z roku 1896 (SOA Zámorsk, fond Krajský soud Jičín, karton 2378)

Použité prameny a literatura

Soupis použitých pramenů a literatury zahrnuje pouze tituly, které jsem při psaní práce mohla využít, nikoli tituly, jež jsem při heuristice byla nucena projít a vyhodnotit.“

Prameny

Národní archiv v Praze

- inv. č. 166, 170, 186: České gubernium-HBF, sign. HBF XVII.
- inv. č. 673: České gubernium-Commerciale, č. kart. 877.
- fond HBMa, Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích, kniha 2483, 2660, 2754.

Archiv hlavního města Prahy

- Sbíрка papírových listin, IV. oddělení, sign. AMP PPL IV – 14471a.
- Sbíрка papírových listin, II. oddělení, sign. AMP PPL II – 608/39, Nadace Elisy Herz rozené šlechtičny von Lämmel.
- Sbíрка matrik, Kostel Panny Marie před Týnem, sign. Týn Z6.
- fond Magistrát hlavního města Prahy (= MHMP) I., Hlavní spisovna 1784-1920, odd. A, rok 1829, sign. A47/27; rok 1832-36, sign. A11/305; rok 1837-39, sign. A9/665.
- fond MHMP II., Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr.
- fond Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, sign. D 25/1866.
- Soupis pražských domovských příslušníků 1830–1910.
- fond Sbíрка rukopisů, č. 7765: *Soupis propůjčených továrních licence* (= Verzeichnis der für die k. Hauptstadt Prag verliehenen Landesfabriksbefugnisse) 1808–1860.

Archiv Židovského muzea v Praze

- fond Židovská náboženská obec Praha (1527–1939).

Státní oblastní archiv v Zámruku

- fond Velkostatek Chlumec nad Cidlinou.
- fond Krajský soud Jičín.

Österreichisches Staatsarchiv zu Wien

- Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) NHK, Kommerz-Kammer, Fasc. 24 (10.I. 1816 - V. 1824), č. kart. 2301, č.j. 148 (24. III. 1823), 229 (20.IV. 1824) a 235 (23. II. 1824).

Literatura

ANTSCHERL, Moritz: *Elise Herz oder Geschichte einer Schule in Jerusalem*, Prag 1906.

AUGLIA, Eugen: *Die Wiener Stiftungen, ein Handbuch*, Wien 1895.

BÁTKOVÁ, Růžena: *Umělecké památky Prahy: Nové Město – Vyšehrad*, Praha 1998.

BAXA, Jakob: Achard, Franz Karl, in: *Neue Deutsche Biographie* 1, 1953, s. 27–28.

BĚLINA, Pavel – HLAVAČKA, Milan – TINKOVÁ, Daniela – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P.: *Velké dějiny zemí Koruny české XI a, b (1792–1860)*, Praha-Litomyšl 2013.

BERANOVÁ, Magdalena: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2007.

Bericht der Beurteilungs-Kommission über die im Jahre 1836 stattgefundene vierte öffentliche Ausstellung der böhmischen Gewerbeprodukte, Prag 1837.

Beschreibung der Erfindungen und Verbesserungen, für welche in den kaiserlich-königlichen Staaten Patente ertheilt wurden: und deren Privilegiums-Dauer nun erloschen ist. Erster Band, welcher Privilegien vom Jahre 1821-1835 enthält, Wien 1841.

Bohemia, č. 116, 27. 4. 1858, s. 855, č. 127, 9. 5. 1911, s. 10., č. 246, 7. 9. 1917, s. 8.

BROM, Bohumír: *Historie obchodních a živnostenských komor na území českých zemí*, Praha 2001.

ČEČETKA, František Josef: *Poděbradsko: obraz minulosti i přítomnosti*, Nymburk 1909.

ČERNÝ, Jan M.: *Museum království českého. Stručná zpráva historická a statistická*, Praha 1884.

Deutsche Zeitung Bohemia, č. 119, 30. 4. 1916, s. 9., č. 284, 4.12.1924, s. 3.

DINGLER, Johann Gottfried: *Beschreibung und Abbildung mehrerer Dampf-Apparate zur Benützung der Wasserdämpfe, zum Kochen und Heizen in verschiedenen öffentlichen Anstalten, in der Haus und Landwirthschaft, in Fabriken, Manufakturen, Gewerben[et]c*, Doll 1818.

DIVIŠ, Jan V.: *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období druhé 1830-1860*, Kolín 1891.

DRAŠAROVÁ, Eva: *Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 20–71.

DREWES, Kai: *Jüdischer Adel: Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt, New York 2013.

DUDEK, František: *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách: příspěvek k hospodářským dějinám 30. a 40. let 19. století*, Poděbrady 1973.

- DUDEK, František: *Vývoj cukrovarnického průmyslu na území Velké Prahy v období průmyslové revoluce*, Historická geografie. Příspěvky k dějinám pražské aglomerace 14-15, č. 2, 1976, s. 329–365.
- DUDEK, František: *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979.
- EBELOVÁ, Ivana et al.: *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska 5, Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*, Praha 2007.
- EBELOVÁ, Ivana: *Židé a josefínské školské reformy. Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882*, Český časopis historický 112, č. 4, 2014, s. 655–680.
- Encyclopaedia Judaica*, 2nd Ed., 22 Vols., 2007.
- FEURSTEIN, Michaela – MILCHRAM, Gepard: *Jüdisches Wien: Stadtpaziergänge*, Wien 2001.
- GOLD, Hugo: *Die Juden und Judengemeinde Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Prag 1934.
- HANUŠ, Josef: *Národní museum a naše obrození I, II.*, Praha 1921-1923.
- HAUSMANN, Gottfried: Campe, Joachim Heinrich, in: *Neue Deutsche Biographie* 3, 1957, s. 110–111.
- HECHT, Louise: *Um die Judenschaft in Böhmen ... der bürgerlichen Bestimmung immer näher zu bringen: Jüdische Schulen und Schulbücher in Böhmen*. In: *Buchforschung: Beiträge zum Buchwesen in Österreich*, Wiesbaden 2009, s. 265–279.
- HECHT, Louise: *Von jüdischen Tabakbaronen und Trafikanten: Aspekte einer Kulturgeschichte des Tabaks in Böhmen und Mähren*, in: *Brücken: Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei 1.-2*, Praha 2010, s. 203–223.
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien 1837.
- Journal des Oesterreichischen Lloyd*, roč. 10, č. 124 (18.10.), Terst 1845, s. 3.
- KARTUSOVÁ, Jitka: *Literární tradice a současnost Benešova a okolí*, rigorózní práce PeadF UK, Praha 2010.
- KEESS, Stephan Ritter von: *Systematische Darstellung der neuesten Fortschritte in den Gewerben und Manufacturen: und des gegenwärtigen Zustandes derselben*, Wien 1830.
- KILLY, Walther – VIERHAUS, Rudolf: *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, Bd. 10., München 2006.
- KLABER, Herz: *Beschreibung der am 30. Mai 1832 gehaltenen fünfzigjährigen Jubelfeyer der israel. deutschen Hauptschule in Prag nebst einer kurzen Geschichte dieser Schule*, Prag 1833.
- KORES, Jakob: *Der Arithmetiker oder kurze Regeln über verschiedene Gegenstände der Arithmetik sammt deren Ursachen*, Praha 1826.
- KROPF, Rudolf: *Kodweiß, Friedrich*, in: *Neue Deutsche Biographie* 12, 1979 [online].
- KROPF, Rudolf: *Lanna, Adalbert*, in: *Neue Deutsche Biographie* 13, 1982, s. 618–619.
- KUČA, Karel: *Chlumecko a Novobydžovsko: historie a architektonické památky Pocidliní*, Hradec Králové 1995.

- LABSKY, P. A.: *Anton Richter: ein Charakter aus dem Industrieleben Böhmens*, Libussa 10, 1851, s. 351–396.
- LÁNY, Jeronym M.: *Olšanské hřbitovy 1680–1980*, 3. dopl. vyd., Praha 1998.
- LEININGER, Vera: *Auszug aus dem Ghetto. Rechtsstellung und Emanzipationsbemühungen der Juden in Prag in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Singapore 2006.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781-1848*, Opava 1991-1992.
- MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 1, 2*, Praha 2010-2012.
- McCAGG, William O. jr.: *A history of Habsburg Jews, 1670-1918*, Bloomington, Indianapolis 1989.
- MEYER, Michael A.: *Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749-1824*, Detroit 1972.
- MÍKA, Zdeněk: *Počátky průmyslové výroby v Praze*, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 85–169; 13, 1980, s. 50–123.
- Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 3 (Januar), 1829, s. 286.
- Morgen Post* z 24. 3. 1855.
- MORTON, Frederic: *Rothschildové*, Praha-Litomyšl 2011.
- MUNELES, Otto – BOHATEC, Miloslav: *Bibliografický přehled židovské Prahy*, díl 1. část 1. Praha 1952.
- MYŠKA, Milan a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, 2 díly, Ostrava 2003, 2008.
- Národní listy*, č. 45, 14. 2. 1895, s. 6, č. 110, 20. 4. 1867, s. 3, č. 154, 4. 6. 1916, s. 11.
- NAVRÁTIL, Karel: *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého a bývalého královského kláštera řeholních kanovníků Lateránských sv. Augustina, nyní městské nemocnice, na hoře Karlově v Novém městě Pražském*, Praha 1877.
- Neues Fremden-Blatt* z 15. 8. 1868, s. 2.
- NIEDHAMMER, Martina: *Nur eine „Geld-Emancipation“? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Grossbürgertums 1800–1867*, Göttingen 2013.
- Oesterreichische National-Encyklopädie, 7 Bde, Wien 1835-1838.
- OTRUBA, Gustav – KROPF, Rudolf: *Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung (1820–1848)*, Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 12, 1971, s. 53–237.
- PRESTEL, Claudia: *Emanzipation und Jüdische Erziehung*, in: *Handbuch jüdische Kulturgeschichte*, Salzburg 2014, [online] <http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/emanzipation-und-juedische-erziehung/>. Version 1. 02.07.2014.
- Reichenberger Zeitung*, č. 178, 13. 7. 1915, s. 20, č. 201, 25. 8. 1928, s. 5.
- ŘÍHA, Oldřich: *Počátky českého cukrovarnictví: monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do r. 1850*, Praha 1976.

- SEGREFF, Klaus-Werner: *Mendelssohn, Moses*, in: *Neue Deutsche Biographie* 17, 1994, s. 46–49.
- Schematismus für das Königreich Böhmen auf das (gemeine) Jahr 1819, 1830*, Prag 1819, 1830.
- SCHUBERT, Kurt: *Die Geschichte des österreichischen Judentums*, Wien 2008.
- Schweizerische Bauzeitung*, sv. 101/102, č. 19, Curych 1933, s. 228.
- SPOUSTOVÁ, Petra: *Karel Maria Drahotín Villani, šlechtic vlastenec*, diplomová práce FF JU, České Budějovice 2008.
- STEINHERZ, Samuel: *Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik*, Praha 1933.
- STÖLZL, Christoph: *Zur Geschichte der böhmischen Juden in der Epoche des modernen Nationalismus*, Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 14, 1973, s. 179–221.
- SZABO, Miloš: *Olšanské hřbitovy I. a II.*, Praha 2010.
- ŠÁMAL, Petr – RYMAREV, Alexandr: *Domy na Starém Městě pražském*, Praha 2006.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 9–22.
- URFUS, Valentin: *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*, Praha 1959.
- Verhandlungen der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 10, 1832, s. 17; 21, 1843, s. 23–24.
- VLČKOVÁ, Olga: *Do Židů, zmizelá Libeň v dramatickém textu Miroslava Bambuška*, Praha 2009.
- VOLF, Miloslav: *Vlastenecko-hospodářská společnost 1767–1872* (inventář NA Praha), Praha 1956.
- WEINRICH, Karl: *Ueber die Bereitungsart des Zuckers aus Runkelrüben, welche Herr Dr. Zier für seine Erfindung ausgegeben und verkauft hat*, Praha 1837.
- WEITENWEBER, Rudolf Vilém: *Die medicinischen Anstalten Prag's*, Prag 1845.
- Wiener Zeitung* z 11. 12. 1864, a z 29.7.1869.
- WILDT, Joseph: *Handlungs-Gremiums-Schema eines löblichen vereinigten Handelsstandes der k.k. Haupt- und Residenzstadt Prag für das Jahr 1818*, Prag 1818.
- WILSON, Derek: *Rothschildové: příběh bohatství a moci*, Praha 1993.
- WISTRICH, Robert S.: *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien 1999.
- ŽÁČEK, Václav: *Studie k vývoji židovských jmen osobních v nové době*, in: Samuel Steinherz (ed.): *Ročenka společnosti pro dějiny Židů v Československé republice* 8, 1936, s. 275–350.
- ŽUPANIČ, Jan: *Židovská šlechta podunajské monarchie: mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012.

Internetové zdroje:

www.ahmp.cz

<http://www.biographien.ac.at>

www.britannica.com

<http://bsbndb.bsb.lrz-muenchen.de/index.html> - Deutsche Biographie online

www.demografie.info

<http://www.deutsche-biographie.de>

<http://www.injoest.ac.at/>

<http://www.jewishvirtuallibrary.org>

<http://liben.evangelnet.cz/f/news/99/vychazka-libni-1.pdf> - 25.12.2013

www.nacr.cz

<http://www.onb.ac.at/>

<http://rodopisna-revue-online.tode.cz/>

www.svetprumyslu.cz